

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

8 • 2017

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
325 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt

Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion

Lennart Madsen (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.museum-
sonderjylland.dk

Tlf. 74 62 58 60
ljh@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohr dieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Lys til juletræet i 1918 283

Det var småt med julepynt i de sønderjyske hjem i 1918, lige efter krigens afslutning. Birte Thuesen, Augustenborg, fortæller om situationen i et hjem i Ullerup, da hendes bedstefar kom hjem fra krigen.

Knæpkager og krimis - Småkager fra landbo-samfundets tid 285

Hjemmebagte småkager hører til den sønderjyske jul. Museumsinspektør Anne Marie Overgaard, Museum Sønderjylland - Højer Mølle, har set nærmere på et karakteristisk sønderjysk bagværk.

Hvalerne fra Gram-havet 288

Længe før julen blev opfundet, levede der hvaler i et hav, hvis lerede bund kan findes ved Gram. Overinspektør Mette Elstrup Steeman fra Museum Sønderjylland - Naturhistorie og Palæontologi fortæller om hvalerne fra leret.

Fra tavle og griffel til pc 296

Den offentlige forvaltning har udviklet sig voldsomt i det sidste halve århundrede. Laila Petersen, Baså, fortæller om sin læretid ved Sottrup Kommune i midten af 60'erne.

Grænselandskronik 303

Store oldtidsfund, gode nyheder for bevaringen af sønderjysk kulturarv, flere dansk-tyske jubilæer samt unge mennesker, der smider tøjet, har præget de seneste måneder, som Jørn Buch har holdt øje med.

Bognyt 313

Det sker - i Museum Sønderjylland 316

Bagsiden om forsiden 320

Museumsformidler Lars Petersen, Museum Sønderjylland - Naturhistorie og Palæontologi, beskriver Danekræ-ordningen.

Forsidebilledet:

Underkæbe af næbhval, *Dagonodum mojnnum* (den såkaldte 'mojn-hval'), fundet i Gram Lergrav.

Foto: Museum Sønderjylland - Naturhistorie og palæontologi.

Med dette nummer byder redaktionen velkommen til Sønderjysk Månedsskrifts nye redaktør, **Lisette Juhl Hansen**. Hun er født 1988 og vokset op ved Odense. Hun er uddannet cand. mag. i historie og museologi.

Lys til juletræet i 1918

Af Birte Thuesen, Augustenborg

Næste år er det 100 år siden, at 'Den Store Krig' sluttede. For de mange familier, der havde sønner og fædre ved fronten, var specielt julen ofte svær. Det gjaldt også julen 1918, hvor mange ventede på, om de overlevende kom hjem til jul. Således var det også i et hjem i Ullerup. I 'Skrift for Lokalhistorisk Forening for Sundeved, 2016' har redaktionen fundet Birthe Thuesens beretning om den jul, hvor bedstefaderen kom hjem fra krigen. Redaktionen takker foreningen og forfatteren for at måtte bringe artiklen i Sønderjysk Månedsskrift.

I BERETNINGEN 'Svundne tider i Augustenborg' (i Årsskrift for Augustenborg og Omegn 1997) skrev min far, Niels P. Thuesen, en lille historie, han kaldte 'Lys til juletræet i 1918'. Min far og mine bedsteforældre boede på Stavensbølgade 23 A i Augustenborg. Men da min bedstefar blev indkaldt som soldat under 1. Verdenskrig, tilbragte de en del af de fire lange år i Ullerup, hvor min fars bedsteforældre, en morbror og en moster boede. Der hørte et lille landbrug til karetmagerværkstedet, og desuden var der en stor have, så det var lettere at få noget at spise dér end i Augustenborg. Min far gik også i skole i Ullerup; ca. 3/4 år blev det til.

Det var ind under jul i det sidste krigsår under 1. Verdenskrig. I november var der blevet våbenstilstand, og så ville far snart komme hjem, havde mor sagt til mig. Men der kom ingen far. Og breve fik vi heller ingen af.

Mor blev syg af influenza - Grippe - som man kaldte denne sygdom. Og jeg måtte også en overgang i seng med denne sygdom, men så var jeg da fri for at gå i skole i den tid. Men mor havde det ikke så godt med høj feber, og hele familien så bekymrede ud. Af og til hørte jeg dem sige, at hun ikke måtte være så bekymret for Peter; han skulle nok komme hjem. Og med Peter mente de min far.

Hvorfor kom han så ikke? Der var dog kommet flere hjem i vores lille by. Jeg havde da selv set dem. Der var skrædderen og smeden og flere andre, og jeg kunne kende dem, for mange af dem gik stadig i soldatertøj.

"Men hvorfor skriver han dog ikke", klagede min mor. "Jeg har skrevet så mange gange siden november og bedt ham skrive, hvor han er". Så græd hun, og vi måtte trøste hende.

Da hun blev lidt mere rask, rejste hun til Sønderborg og talte med nogle officerer på kasernen på slottet. "De var flinke og ville godt hjælpe mig", sagde hun, da hun kom hjem. Men de vidste heller ikke noget, og mor var ikke den eneste, der havde spurgt. Men fars afdeling var ikke meldt savnet, vidste de. Så hun måtte nøjes med den besked. Og desuden fortalte de hende, at det militære feltpostsystem var brudt fuldstændig sammen, og at al postbesørgelse gik meget trægt.

Nu var det snart jul. Morbror havde et lille juletræ med hjem fra købmanden oppe i byen. Men vi fik vist ingen julelys på træet i år, for ingen havde

julelys, og ingen havde nogen at sælge. Det havde jeg godt hørt. Hos nogle af mine kammerater havde de heller ingen julelys fået. Men så en eftermiddag var jeg inde hos naboen; der var i gang med at lave små lys til juletræet. Og jeg kiggede på, så mine øjne stod på stilke. De havde samlet alle de lystumper, der fandtes i huset. Drengenes mor havde smeltet lysene i en lille gryde, der stod i en større gryde med kogende vand. Så blev lidt af den smeltede stearin hældt op i en underkop, og stearinen størknede langsomt. En bomuldstråd blev lagt tværs over underkoppen, og fra kanten blev stearinen rullet omkring tråden. Stearinen blev trykket omkring tråden, og på forunderlig vis havde man nu et julelys. Der lå flere lys på bordet, og i en stage stod der et tændt lys.

Privateje.

Da jeg havde fattet fremgangsmåden, fik jeg travlt med at komme hjem. Jeg forklarede mor og moster, hvad jeg havde set, og fortalte ivrigt, at vi kunne lave vores lys selv. Og det gjorde vi. Moster fandt gamle lystumper hér og dér, som vi smeltede; mor hjalp også. Mor var nu bedre til at trille lysene, end jeg var, men nogle fik jeg da lavet. De kunne være lidt sorte af den gamle væge, men de var slet ikke dårlige. Vi prøvede ét af dem, og alle lo og var glade, for nu havde vi lys til juletræet, når far kom hjem. Og far kom hjem juleaftensdag kl. 10 om formiddagen; så blev det jul.

Med sig havde han over skulderen en sæk med 50 pund af den fineste engelske konserves og adskillige portioner med 'jernportion', dvs. store boller bagt så hårdt, at de skulle blødes op for at kunne spises. Alt dette og mere til havde han slæbt på helt fra Köln.

Denne jul var på en måde den glædeste jul, jeg nogensinde har oplevet. Men på den anden side også den mest fattige jul, jeg har været med til. Ikke sådan, at vi ikke havde noget at spise, for det havde moster sørget for. Men derudover var der intet. Havde far ikke i Flensborg købt en malebog til mig, var der intet at se hen til. Men et juletræ havde vi da og vores hjemmelavede lys. De løb lidt, spruttede en gang imellem, men de lyste. Sammen med far sang vi de gamle julesalmer. Der var mange andre huse, hvor far ikke kom hjem. ■

Niels P. Thuesen med sin mor, Marie, og faderen Peter Thuesen, der kom hjem til familien fra krigen juleaftensdag.

Knæpkager og krims - småkager fra landbosamfundets tid

Af Anne Marie Overgaard

Anne Marie Overgaard er dykket ned i de etnologiske og kulturhistoriske undersøgelser på Sønderborg Slot og Nationalmuseet for at se nærmere på kulturarven inden for sønderjysk mad- og bagetradition. Det er der bl.a. kommet denne artikel ud af. Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (NEU) indeholder almindelige menneskers nedskrevne erindringer indsamlet siden 1939, bl.a. på baggrund af udsendte spørgelister inden for en bred vifte af emner - herunder også bagning. Arkivet dækker hele Danmark. På Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot har museumsinspektør Inge Adriansen gennem mere end 40 år indsamlet materiale om sønderjysk kostkultur, bl.a. også baseret på udsendte spørgelister. Arkivet omfatter opskrifter og erindringer om mad og kostkultur.

“**E**N RIGTIG KNÆPKACH er en ballum'er knæpkach”. Sådan siger man på Vesteregnen i Sønderjylland, hvor knæpkagerne i særlig grad forbindes med landsbyen Ballum ved Vadehavet, og hvor knæpkager er en ligeså selvfølgelig del af et sønderjysk kaffebord som rugbrøds slagkage og goderåd. Men til trods for at kagen i dag synes at være knyttet særligt til Ballum og Vestereggen, så har knæpkagerne tidligere været udbredt i hele Syd- og Sønderjylland.

Knæpkager blev bagt i forlængelse af den store brødbagning, der på

gårdene typisk fandt sted én gang om måneden. Her tog man dejresterne og æltede dem sammen med fedt og sirup eller fløde og smør og bagte dem i den murede bageovn. Krims omtales også i tiden, hvor den murede bageovn blev brugt, og hører dermed sammen med knæpkagerne til de ældre småkagetyper fra tiden før komfurrevolutionen i midten af 1800-tallet, som i støbejernskomfurerens ovne gjorde det muligt at bage småkager som mørdejskringler, vanillekranse og 'ingenting'.

Knæpkager

Den kuriøse betegnelse 'knæpkage' giver for udenforstående ofte anledning til et løftet øjenbryn.

Navnet skulle angiveligt komme af den lyd, der fremkommer, når man bider af en hård kage eller brækker et stykke af. Og det hænger sammen med kagernes udformning. Nogle steder blev dejen rullet ud i store plader og bagt og derefter brækket af i mindre stykker. De kunne også skæres i firkanter - større eller mindre, alt efter smag og behag - og blev derefter dekoreret med spidsen af en kniv eller stemplet med kagestempler. Sidstnævnte tradition var typisk for Vestslesvig, hvor det har været udbredt at dekorere kagerne ved hjælp af firkantede kagestempler eller -ruller.

Kagernes udformning kunne være forskellig og har ligesom alle mulige andre kager varieret alt efter husmo-

derens ønsker. Fra Seem ved Ribe fortælles det, at knæpkager kunne bages tykkere, så de kunne skæres i skiver og smøres med smør, eller de kunne bages i en tyndere variant, som blev spist til kaffen, som de var.

Fra Ottersbøl i Mjolden sogn fortæller Katrine Boisen (f. 1888) om sin mangeårige fremstilling af knæpkager:

2 pund hvedemel, 2 pund bygmel, 0,5 liter fløde eller kærnemælk, 0,5 pund sukker, 3 pund smør, lidt fedt. Ingredienserne æltes sammen og rulles ud. [Kagestemplerne] lægges på og trykkes kraftigt ned - den ene ved siden af den anden, indtil hele dejstykket er dækket med aftryk. Så skæres kagerne ud med en kagespore [...]. Kagerne smøres med æg, lægges på en plade og bages et kvarter [...]. Derefter tages kagerne ud og sirup, der er varmet i dampbad, smøres på med en pensel. (Sønderborg Slot nr. A370)

Fra et husmandssted i Gånsager berettes det fra 1880'erne og 1890'erne, hvordan der blev bagt knæpkager af rugsigtemelsdej, som blev stemplet med et kagestempel med 'udskårne ornamenter'. Kagerne var et par centimeter høje.

I modsætning hertil fortælles det fra Ballum Vesterende, at dejen til

knæpkager blev rullet tyndt ud og smurt med æggeblomme inden bagningen. Kagerne blev skåret ud med en kagespore og prikket med en gaffel. Efter bagningen blev kagerne smurt med varm sirup med lidt sukker i.

I Storlund i Gram sogn blev der i slutningen af brødbagningen "bagt 'knæpkach' til hvert barn. Disse kager blev lavet af 'kachdej' (rugsigtemelsdej). Dejen blev rullet ud i en pølse med hænderne og så trykket flad med håndroden [...]". Kagen blev dekoreret med snit af en kniv og drysset med lidt sukker.

På Rømø var knæpkagerne ifølge den sønderjyske frimenighedspræst og historiker Thade Petersen ofte runde og brune af tilsætningen af sirup.

Knæpkager kunne altså have meget forskelligt udseende, hvad angik både størrelse og tykkelse.

Det er imidlertid helt klart, at knæpkagerne var den festlige afslutning på brødbagningens dag, hvor der på gården blev ventet med længsel på, at knæpkagerne kunne tages ud af den store bageovn og spises. Kagerne blev ikke gemt, men spist med det samme - og gerne lune.

Eksempel på en knæpkage fra Gram sogn, hvor kagen er dekoreret med enkle snit af en kniv.

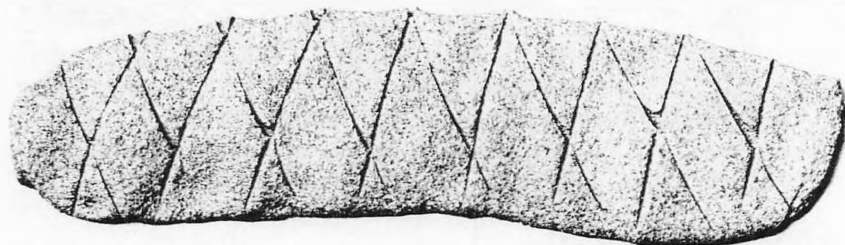

Foto: Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder

To eksempler på knæpkagestempler i Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønders samling. Stemplerne er husflidsarbejde og stammer fra Vestslesvig, hvor lignende stempler stadig er i brug i enkelte familier.

'Krim's'

'Krim's' er en variant af knæpkagerne, der i mange år har været en ret lokal tradition på Vardeegnen, særligt i området mellem Ho Bugt og Filsø. Klara Sørensen fra Billum mente imidlertid, at krim's var en nyere betegnelse for knæpkager. Ligesom knæpkagens udbredelse går langt udover Ballum sogn, så er heller ikke 'krim's' kun blevet bagt på Varde-kanten.

I 1930'erne beretter Thade Petersen på Rømø både om krim's og knæpkager. Opskriften lyder på dej af fint bygmel, senere også hvedemel, der udover mælk var tilsat meget fløde. Det forklarer ifølge Thade Petersen kagens navn, der skulle komme af det engelske 'cream', som på vestjysk er blevet til 'krim's'. Som navnet antyder, er der tale om engelsk indflydelse, som må tilskrives søfarten. På Rømø findes i øvrigt andre eksempler

på retter, hvis navne kommer af det engelske: 'beef' blev på Rømø til 'bif' og 'pie' til 'paj'.

Men forskellen på de to kager er ikke entydig. Hilda Kirstine Bundesen (født Manø) var ligesom Thade Petersen fra Rømø. Hun beskriver i 1946 krim's som lavet af bygmel æltet med fedt i modsætning til knæpkagerne, som blev bagt med "rigeligt brug af smør og fløde".

Der er til gengæld enighed om, at krim's altså ikke er en kage bagt delvist på dejrester fra den månedlige brødbagning, men derimod en kage primært bagt til festlige lejligheder. Tilsætningen af hvede i dejen understreger dette, da hvede var en dyr ingrediens, der ikke hørte hverdagen til.

Krim's blev heller ikke som knæpkagerne smurt med sirup, men med 'bjest', dvs. den første mælk fra en ko, der havde kælvet. ■

Hvalerne fra Gram-havet

Af Mette Elstrup Steeman

Blandt Danekræ-fundene i Danmark tæller forskellige knogler fundet i Gram Lergrav meget. Specielt knogler efter forskellige hvaler er repræsenteret. En af de kendteste er den såkaldte Mojn-hval, men der var også andre hvaler i datidens hav. Overinspektør Mette Elstrup Steeman fortæller om hvalerne fra leret i Gram.

MIDT INDE I SØNDERJYLLAND, ca. 1 km nord for Gram, er der et stort hul i jorden. Hullet er gravet for at få adgang til det fede ler, som var godt til teglproduktion. I dag er naturen så småt ved at overtage en del af lergravens skrænter, men en sektion af profilet holdes fri, og vandet pum-

pes væk. Ikke for at kunne udvinde leret, men for at få adgang til de rigdomme leret indeholder.

Leret blev aflejret her for ca. 10 millioner år siden. Dengang var der et hav, som var 50-100 m dybt, og kysten lå 30 km mod øst. Havet havde et rigt dyreliv med masser af fisk og blæksprutter, fugle, sæler, skildpadder, hvaler og hajer svømmende rundt i vandmasserne. På den bløde mudderbund levede der bl.a. snegle, muslinger, sømus, krebs, krabber og masser af orme. Selv om der nu er gået 10 millioner år, kender vi rigtig meget til det liv, der var i Gram-havet. Det gør vi, fordi rester og spor fra dyrene blev begravet i den bløde

Rekonstruktion af Gram-havet.

mudderbund, når de døde. Med tiden er de blevet til fossiler (forsteninger). Derfor kan vi i dag finde resterne af fortidens fantastiske havdyr i Gram Lergrav.

I de seneste år har forskningen af hvalerne fra Gram været i fokus. Det har frembragt en masse ny viden om disse fascinerende havdyr. Hvalernes udvikling igennem tiden er et fantastisk eksempel på evolutionens kræfter og livets tilpasningsevne. De ældste hvaler, vi kender til, levede for ca. 55 millioner år siden. De lignede landlevende rovdyr på størrelse med ulve og ræve, men ved nærmere undersøgelser har man fundet ud af, at de faktisk allerede dengang var ved at tilpasse sig det våde element. De fangede en stor del af deres bytte i ferskvand eller brakvand, og knoglerne i deres ben var ekstra tunge, så de kunne bruges som dykkervægte.

Fra fossiler rundt om i verden kan man følge ur-hvalernes gradvise ændringer over tid. De udvikler deres svømmeevner, hvor bagbenene gradvist forsvinder, mens forben bliver til luffer, og halen får en halefinne. For ca. 35 millioner år siden var hvalerne så tilpasset livet i vand, at de ikke længere havde behov eller mulighed for at komme på land, f.eks. for at yngle. Herfra opstår de allerførste medlemmer af de to nulevende hvalgrupper: Bardehvalerne, der i dag udelukkende lever af mindre byttedyr, som de filtrerer fra vandet ved hjælp af barder, og tandhvalerne som har udviklet evnen til at 'se' under vandet med lyd, altså at bruge sonar.

Siden da har hvaler specialiseret sig i en sådan grad, at de i dag spænder fra ca. 1,5 til 30 m i længde, de lever i alle verdens have fra arktiske til tro-

piske egne, de kan dykke ned til et par kilometers dybde, og selv floderne har de erobret. De kan leve enkeltvis eller i flokke, hvor de samarbejder. Der er, blandt mange andre, de intelligente delfiner, de syngende pukkelhvaler og de enigmatiske narhvaler med en stødtand, man tidligere troede var enhjørningens horn.

Udviklingen over tid har skabt de fantastiske dyr, vi kender i dag, og i fortiden levede deres forfædre og andre mindst lige så fantastiske, nu uddøde, typer af hvaler. I Gram har vi fossiler, der både giver adgang til at lære en bid af denne uddøde fortidsverden at kende og samtidig bringer viden om, hvordan udviklingen af de nulevende hvaler gik for sig.

Dræberkaskelotten

En for længst uddød gruppe af hvaler er de såkaldt dræberkaskelotter. Det lidt dramatiske navn er en direkte oversættelse af det engelske navn: Killer sperm whale. Navnet er en sammensætning af killer whale og sperm whale som er hhv. en spækhugger og en kaskelot. Der er tale om en hval, der som spækhuggeren har en kraftig kæbe med stærke muskler og massive tænder, men som faktisk er i familie med kaskelothvalen. Den har været et top-rovdyr på jagt efter store byttedyr, på samme måde som spækhuggeren går efter sæler i dag.

Dengang leret i Gram blev udvundet til teglproduktion, blev urenheder som fossiler sorteret fra og smidt i en affaldsbunke. Heldigvis kom der jævnligt samlere forbi, som samlede de fineste stykker op og gemte dem i deres samlinger. En gang i 1970'erne var et par tyske fossilsamlere på besøg ved Gram Lergrav, og de fandt nogle

Foto: Martin Abrahamsson.

Tre af de tænder af en uddød dræberkaskelot der blev fundet i Gram Lergrav.

tænder fra netop en sådan dræberkaskelot.

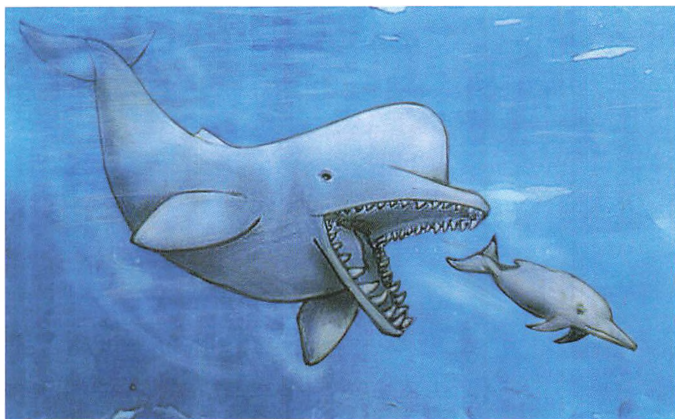
Tænderne er alle beskadiget, formodentlig i forbindelse med at de blev gravet op. Enkelte har dog kronen komplet bevaret, hvor man kan se meget tydelige slidmærker fra brug. Det mest spektakulære ved disse tænder er deres størrelse. En forsigtig vurdering af størrelsen på en komplet tand er ca. 15-20 cm.

Det er interessant, at der i Gramhavet har været plads til så stort et

rovdyr. Det skal ses i lyset af, at vi også længe har vidst, at der i Gramhavet levede endnu et meget stort rovdyr, nemlig den ca. 15 m lange kæmpe-haj *C. megalodon*. Jo større et rovdyr er, desto større skal fødegrundlaget nemlig også være, for at de kan overleve.

Vi har længe vidst, at der i Gramhavet var en stor diversitet af f.eks. snegle, muslinger og andre bunddyr. Tilstedeværelsen af mange forskellige arter af de svømmende dyr har også

Tegnet af Susanne Ejdal Frandsen.

Rekonstruktion af dræberkaskelotten fra Gram.

givet indtrykket af, at der må have været et leben i vandet over bunden, men vi har 'kun' de fossile rester at gå efter, og en gang i mellem kan det snyde. Faktisk ved vi jo ikke, om f.eks. hvalerne, vi finder fossiler af, levede her, eller om de er drevet hertil, efter at de døde. Der er f.eks. i nyere tid fundet både kaskelothvaler, finhvaler, hvidnæsedelfiner, marsvin og andet godt på de danske strande. Ingen af de dyr lever jo på strandene, det er bare deres døde kroppe, der er drevet dertil, eller de er strandet og døde bagefter. Tilstedeværelsen af hele to meget store toprovdyr er en stærk indikator på, at der har været et særdeles rigt dyreliv, som levede lige her i Gram-havet.

Mojn-hvalen

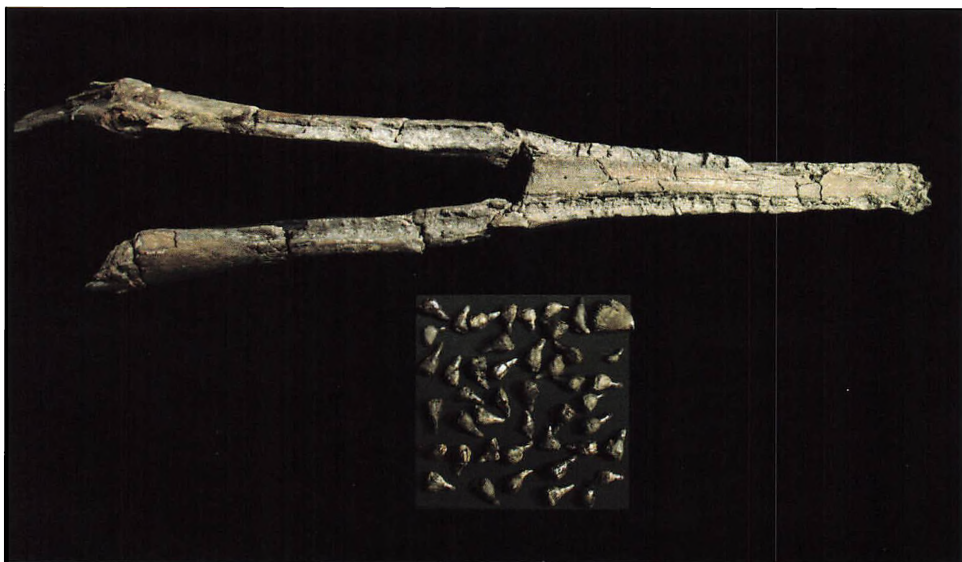
Næst efter delfinerne er næbhvalerne den artsrigeste familie af nulevende hvaler. Samtidig er det nok de mindst kendte hvaler, både i den brede of-

fentlighed og i den videnskabelige verden. Den primære grund til næbhvalernes lidt anonyme tilværelse er, at de lever langt ude på oceanerne, de laver meget lidt lyd og er svære at se, når de dukker op til overfladen. En stor del af deres liv foregår dybt under vandet, da de er verdensmestre i dybt-dykning. De lever mest af blæksprutter, som de fanger på flere kilometers dybt vand. Den levevis betyder, at de er meget svære at studere.

Når de nulevende næbhval-arter er så kraftigt specialiserede til at dykke dybt for at fange deres bytte, så kan det jo undre, at der i Gram Lergrav er fundet rester af hele to forskellige fossile næbhvalarter. Her var der jo som nævnt kun op til 100 m dybt, så hvorfor har vi næbhvaler her? Det var et af de spørgsmål, Benjamin Rammassamy søgte at besvare i sin Ph.D. afhandling om en af Gram-havets næbhvaler.

Næbhvalerne har et kranie, som er

Underkæbe og tænder af en af næbhvalerne fundet i Gram Lergrav.

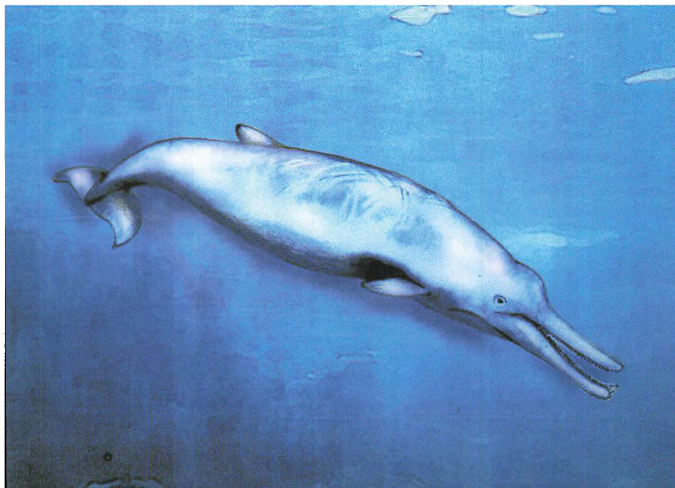
ret specielt opbygget. For eksempel er knoglerne, der danner hele snude-skaffet, kraftigt sammenvoksede. Man har tidligere antaget, at noget af næbhvalernes særegne kropsbygning er forbundet med deres evne til at dykke dybt. De uddøde næbhvaler, herunder også næbhvalerne fra Gram, har mange af disse karaktertræk i kropsbygningen. Derfor har man tidligere antaget, at de uddøde former også dykkede dybt.

Svaret på, hvorfor der var næbhvaler på lavt vand i Gram, skulle Benjamin helt til Sydamerika for at finde. Sammen med et hold af internationale kollegaer beskrev han en fossil næbhval fra Peru, fundet i en meget speciel sammenhæng. Omkring munden lå der nemlig adskillige skeletter af én lille fiskeart, som også lever i dag i den øverste zone af havet, hvor fotosyntese kan foregå. Antageligvis var fiskene hvalens sidste måltid. Årsagen til, at de lå omkring munden og ikke i maverregionen, var nok, at maveindhold kan blive udstødt fra et dødt dyr på grund af over-

tryk i bughulen, når dyret begynder at gå i forrådnelse.

Her var der altså en hval af en type, der tilsyneladende havde alle de samme træk, som ofte er blevet kædet sammen med dybt-dykning, men som tydeligvis fangede sin mad forholdsvist tæt på overfladen. Dybt-dykning hos næbhvalerne er altså tilsyneladende en nyere tilpasning, end man gik og troede, og mange af de karaktertræk, de tidligere næbhvaler deler med nulevende næbhvaler, må have en anden funktion, eller i hvert fald oprindeligt være opstået til et andet formål end dybt-dykning.

Den ene næbhval fra Gram er nu beskrevet og har også fået sit latinske navn: *Dagonodum mojnium*. Slægtsnavnet kommer fra havguden Dagon fra en af forfatteren H.P. Lovecrafts noveller. Artsnavnet relaterer til, at hvalen er fundet i Sønderjylland, hvor 'Mojn' jo er en almindelig hilsen. Dermed er hvalen faktisk også blevet den eneste uddøde hval, der ikke kun må nøjes med at blive omtalt med sit latinske navn i Danmark,

Rekonstruktion af Mojn-hvalen.

Foto: Martin Abrahamsson.

Kranium og underkæber af bardehvalen Uranocetus gramensis.

men også har fået et dansk navn, nemlig Mojn-hvalen.

Udviklingen af hvalernes spisevaner

De nulevende bardehvaler er dem, vi bedst kender som havets blide kæmper. Pukkelhvalen der fascinerer med sin sang, verdens største dyr, blåhvalen, samt finhvalen og vågehvalen som nok er bedst kendt her i Danmark for strandinger, der er blevet dækket af medierne de seneste år. Bardehvalerne har deres navn fra barden, som er de hornplader, der hænger i tætte rækker fra hvalernes ganer, som bruges til at filtrere mindre dyr fra havvandet.

Det i sig selv er jo en meget specialiseret måde at fange sin føde, men bardehvalernes udvikling stoppede ikke ved, at barden opstod for mindst 28 millioner år siden. De bardehvaler, vi

kender i dag, er yderligere stærkt specialiserede i forhold til deres spisevaner. Specialiseringerne er sket i forskellige grene af bardehvalernes familietræ. Derfor kan man også i store træk inddele bardehvalerne i familier med forskellige spisevaner.

Den artsrigeste gruppe af bardehvaler er finhval-familien. Ud over finhvalen, som familien er opkaldt efter, inkluderer den også bl.a. pukkelhvalen, blåhvalen og vågehvalen. Disse hvaler bruger en metode til at fange bytte på, hvor de tager en kæmpe mundfuld af vand, som de derefter sier over et sæt relativt korte barden. Deres underkæber er hæftet til kraniet med stærkt, elastisk væv, som gør, at munden kan åbnes meget op. Deres tunge kan derefter vende vrangen ud på sig selv, som en sok, og glide ind imellem huden og brystkassen, helt ned til navlen. Samtidig fyldes

den op af det indstrømmende vand som en gigantisk vandballon. Sådan en mundfuld kan indeholde, hvad der svarer til 0,7-1,4 gange hvalernes egen kropsvægt. Det vil for en blåhvals vedkommende svare til vægten af 25 elefanter. Munden lukkes og vandet presses ud igennem barderne, mens fisk og små krebsdyr bliver hængende tilbage i det filtrede net af trevler på indersiden af barderne. Det tager en bardehval ca. 10 sekunder, fra den starter med at tage én mundfuld, til den er klar til en ny. Det er ikke så sært, at netop denne spisemetode er blevet kaldt verdens største biomekaniske begivenhed.

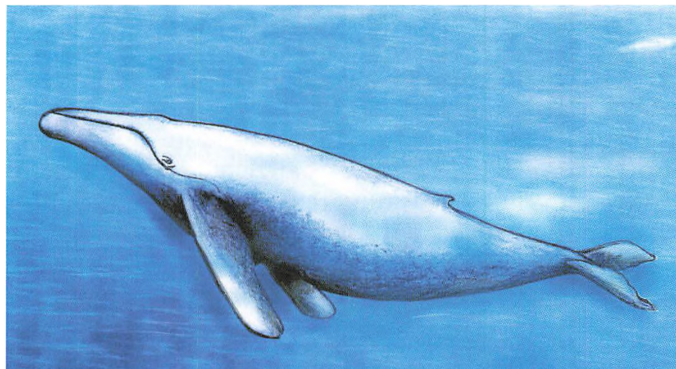
En af finhvalfamiliens allernærmeste uddøde slægtninge er *Uranocetus gramensis* (Uranushvalen fra Gram). Den deler en lang række fælles karaktertræk med finhvalfamiliens medlemmer, men mangler lige netop dem, der gør, at en hval kan betragtes som en del af familien. Den var altså en meget nær slægtning til alle finhvalernes fælles uddøde forfader og dermed en rigtig god model for, hvordan finhvalernes forfader så ud. Ved at rekonstruere den måde *Uranocetus* kunne fange sit bytte, kan vi også få

indblik i, hvordan udviklingen af finhvalernes helt fantastiske fangstmetode er opstået.

Underkæben hos *Uranocetus* var hæftet til kraniet på samme måde som hos de nulevende finhvaler, og muskelhæftet fra den store kæbemuskel viser også, at underkæben kunne drejes stort set på samme måde som finhvalernes. Kæbemuskulens hæfte på selve kraniet viser dog, at musklen slet ikke var så stor og kraftig som hos finhvalerne. Vi kan altså se, at den store mundåbning må være opstået, før hvalerne var i stand til at tage helt så store mundfulde, som de kan i dag.

En ny bardehvalsfamilie

Rethvaler har en helt anden måde at spise på end finhvalerne. Hovedet er stort set omdannet til et fiskenet, og det udgør ca. en tredjedel af hvalens krop. Overkæben er kraftigt buet for at skabe plads til barder, der kan blive op til fire meter lange. Foran, hvor barderne er adskilt, kan vandet strømme ind, når hvalen langsomt svømmer fremad med munden åben. Dermed kan den så adstadigt svømme rundt og skimme eller trawle hav-

Rekonstruktion af bardehvalen *Uranocetus argillarius*, som definerer en helt ny, uddød bardehvalfamilie.

vandet for føde. Faktisk er det denne langsomme måde at svømme på, ofte nær havets overflade, og deres evne til at flyde, når de dør, som har givet dem navnet 'rethvaler'. De var ganske enkelt de rette hvaler for hvalfanterne at gå efter, fordi de var lette at indhente og ikke sank til bunds, når de blev skudt.

To arter af bardehvaler, gråhvalen og dværgrethvalen, adskiller sig markant fra finhvalerne og rethvalerne, både i forhold til spisevaner og kropsopbygning. Begge de to hvaler benytter både mundfulds-metoden og skimme-metoden, når de spiser (dog uden at de har de kraftige specialiseringer). De bruger også en metode, hvor de skaber et undertryk i munden, som suger byttet ind. Disse to, meget forskellige hvaler har været lidt af en udfordring at placere i bardehvalernes stamtræ. I de seneste årtier er forskningen inden for hvalernes udvikling nærmest eksploderet, og et væld af ny viden er kommet frem. De fleste anser nu gråhvalen for enten at være et meget anderledes medlem af finhvalfamilien eller at tilhøre sin helt egen familie, som er nærmeste slægtning til finhvalfamilien. Dværgrethvalen derimod har vist sig at være den eneste overlevende art af en meget stor uddød familie af bardehvaler.

Dværgrethvalens uddøde slægtninge har hidtil været den eneste større familie af uddøde hvaler, vi kender til. Der kendes et par mindre familier, som tydeligt er beslægtet med finhvalfamilien, og så er der et væld af uddøde bardehvaler, som man ikke ved præcist, hvor hører til i stamtræet. En af disse var en hval fra Gram, som blev beskrevet i 1978 af

nu afdøde museumsleder i Gram Flemming Roth. Årsagen til forvirringen er, at den har en blanding af karaktertræk fra finhvalerne, fra dværgrethvalens slægtninge og lidt fra rethvalerne. Ved et nærmere studie af fossilet i 2015 blev det klart, at denne hval også havde en række helt unikke karaktertræk til fælles med en række af de andre problematiske uddøde bardehvaler. Blandt andet har den en helt særlig form på en knogle (bulla), som hos hvalerne er med til at lede lyd ind til det indre øre. Kraniets knogler sidder også på en ganske særlig måde, som gør, at overgangen fra snuden til kraniekassen er langt mere solidt opbygget end hos andre bardehvaler.

Når de særlige karaktertræk fra hvalen kan genfindes hos flere andre bardehvaler, så tyder det på, at de alle har haft en fælles forfader med netop disse karaktertræk. Det gør dem til medlemmer af samme familie, det vil sige en hidtil ukendt familie af uddøde bardehvaler, som nu er opkaldt efter bardehvalen fra Gram.

Det, vi ikke ved

Selv om de seneste års udforskning af hvalfossilerne har bragt megen ny viden om livet i Gram-havet og hvalernes evolutionshistorie, så er der stadig flere uopklarede mysterier. Vi har f.eks. fossiler af en lille ubeskrevet delfin-agtig tandhval, som levede her, før de egentlige delfiner opstod. Beskrivelsen af den anden næbhval er undervejs, og vi har fossile rester af to små bardehvaler, der tydeligt tilhører en endnu ubeskrevet art. Der er altså fortsat masser af gode historier, der venter på at blive fundet i fossilerne fra Gram Lergrav. ■

Fra tavle og griffel til pc

af Laila Petersen, Baså

Offentlig forvaltning har været en uundværlig del af samfundet i århundreder, men igennem de seneste årtier har denne forvaltning udviklet sig kraftigt, ikke mindst i takt med den voldsomme digitale ekspansion ind på alle områder af det offentlige. I 'Skrift for Lokalhistorisk Forening for Sundeved, 2016' har redaktionen fundet Laila Petersens erindringer fra den offentlige forvaltning i Sottrup kommune i en ikke så fjern fortid. Redaktionen takker foreningen og forfatteren for at måtte bringe artiklen i Sønderjysk Månedsskrift.

I GENNEM EN DEL ÅR har jeg haft lyst til at fortælle lidt om min læretid ved Sottrup kommune fra 1963 til 1966. Dog vil jeg begynde med at beskrive mit allerførste møde med den kommunale verden. Det skete i følgeskab med min far, og jeg har vel været omkring syv år.

Dengang lå Sottrup kommunekontor på Solvangen nr. 1, og kommunesekretæren hed Hans Jørgensen, i daglig tale kaldet 'Jøssen'. Huset var opført i røde sten, og der var en flisegang frem til trappen og den store, dobbelte indgangsdør. Når man åbnede døren til forstuen, lød der en sprød klang fra en metalanordning, der var monteret over døren. Fra forstuen kom man ind på selve kontoret, der havde en speciel duft af støv og gammelt papir. Forrest var der en skranke, til venstre reoler, i midten et stort, tungt skrivebord med Hans Jøssens særpregede stol. Stolen var

fremstillet af mørkt træ, og sædet havde læderbetræk, der var nittet på. Stolen fremstod med et lavt, rundt ryglæn og et sæde, der fortil var retvinklet, så man havde et ben på hver side af vinklen, hvilket sikkert har været en god ting for blodomløbet. - Jeg mener også at kunne huske, at Jøssen gik med skåneærmer. Til højre i lokalet befandt sig et stort skab med to låger. Inde i skabet var der hylder med papirer og formularer. Skabet stod for det meste åbent, og indvendig på den venstre skabslåge var der på den øverste halvdel påmonteret et stykke stof, der lignede fløjl. Her havde man åbenbart igennem mange år anbragt de indkøbte mærker, som skolebørn blev sat til at sælge for 25 øre. Pengene gik til foreninger med et velgørende formål. Jeg husker bedst Dybbølmærket, men der fandtes rigtig mange forskellige, der tilsammen på skabslågen dannede en farvestrålende enhed. I mine barneøjne var det lidt af en åbenbaring, første gang jeg så den - for mig - imponerende samling!

Jeg er født i august 1945, og sammen med mine forældre boede jeg på Snogbæk Kro (Vester Snogbæk nr. 12) i en lille, ret simpel tilbygning ud mod marken mod øst. Her boede vi indtil august 1948, hvor vi flyttede i en landarbejderbolig i Vester Sottrup (Legbjergvej nr. 4). Huset blev opført af bygmester Lund, men min far og bedstefar udgravede og støbte selve grunden. Omkring 1. april 1952 begyndte jeg i 1. klasse - 'e lillklaes' - i

Solvangen 1, det første kommunekontor Laila Petersen stiftede bekendtskab med.

Sottrup Skole. Her blev vi præsenteret for tals og bogstavers forunderlige verden og øvede skråskrift med griffel på vores egen lille tavle. I august 1954 stod den nybyggede Sottrup Centralskole klar, og den gamle skole blev nu indrettet til kommunekontor. På det tidspunkt var jeg selvfølgelig helt uvidende om, at jeg en del år senere skulle få læreplads som kontorelev netop her!

Min skolegang fortsatte nu på Sottrup Centralskole, og i august 1957 blev jeg optaget på Sønderborg Statskole, hvorfra jeg tog realeksamen i 1962. Mine fremtidsplaner indeholdt i hvert fald ikke nogen forestilling om at komme til at sidde på et støvet kontor! Derimod havde jeg en drøm om at uddanne mig til husholdningslærer! Men drømmen kuldsejlede - vist nok på grund af hjemve - ef-

ter et meget kort ophold i min første plads som 'ung pige i huset' i en herskabsvilla i Sønderborg.

I løbet af december måned 1962 rygtedes det, at Sottrup kommune ville ansætte en kontorelev, og jeg blev af mine forældre opfordret til at sende en ansøgning! - Den gamle kommunesekretær, Hans Jørgensen, var gået på pension for et stykke tid siden, så alt arbejde var nu overladt til Peter A. Petersen, der havde været medhjælper på kontoret gennem en del år. I begyndelsen af tresserne har det administrative arbejde uden tvivl begyndt at tage fart. I hvert fald må det efterhånden have været uoverkommeligt for én enkelt medarbejder at bestride dette hverv, selvom der i nogle måneder havde været ansat en vikar.

Som nævnt søgte jeg den nyopslåe-

de elevstilling - og fik den! Min lærekontrakt er underskrevet den 27. december 1962 af daværende sognerådsformand Hans Staugaard, og jeg begyndte på kontoret den 2. januar 1963. Lønnen i det første læreår var ca. 400 kr. om måneden. Det var med en vis nervøsitet og skepsis, at jeg gik i gang med opgaven, men jeg fandt mig ret hurtigt til rette. Peter A. Petersen var god til at lære fra sig og efterhånden heller ikke bange for at afgive en del af ansvaret - men selvfølgelig langt fra på alle områder! Det hørte med til uddannelsen, at man skulle gå på handelsskole. Men som følge af min ansættelse pr. 1. januar kunne jeg først begynde på handelsskolen i sommeren 1963.

Peter A. Petersen anbefalede derfor, at jeg straks gik i gang med et maskinskrivningskursus med blindskrift. Kurset foregik på Teknikum i Møller & Co's gamle bygninger på

Blegen i Sønderborg. Læreren hed Clausen og var indehaver af 'Dupli-Clausen' i Sønderborg. Så blev der terpet blindskrift én gang ugentlig i tre måneder - og det sidder stadig i fingrene! Selve undervisningen på handelsskolen foregik efter arbejdstid, først på Ahlmann-Skolen og senere på Teknikum. Så vidt jeg husker, gik vi i skole to gange om ugen fra kl. 16 til kl. 20.

I det følgende vil jeg forsøge at beskrive min chef, Peter A. Petersen, bedre kendt som PAP. Han blev født den 18. november 1910. Han var en lille, tæt bygget, duknakket person med en særegen, trippende gangart. Hårpragten var ret beskedene, og når han en gang imellem blev ophidset, steg en dominerende rød farve op i hans kinder og helt op over den blanke isse! Når han kom i diskussion med en kunde, og han mente at have ret, ja, så var han svær at bide skeer

Skolevej 8, hvor der tidligere var skole og kommunekontor. Nu er det hjemsted for Vester Sottrup Bibliotek.

med! Han var nok lidt stædig, men samtidig også i besiddelse af en vis galgenhumor.

PAP var ugift og arbejdede bl.a. oprindelig som assistent i Snogbæk Kontrolforening. Han var meget imod den tyske besættelse af Danmark under 2. Verdenskrig, og det kom til at koste ham en tur i Frøslevlejren, hvorfra han senere blev deporteret til Neuengamme. Han må have været medlem af en forening af tidligere koncentrationslejrfranger, for med mellemrum afleverede postbud Peter Lausen et lille medlemsblad adresseret til PAP. Når PAP ikke lige var til stede, kunne det selvfølgelig hænde, at man smuglæste lidt i bladet! Jeg har dog aldrig nogen sinde hørt PAP fortælle noget som helst om sin tid i Neuengamme, og det var en selvfølge, at man ikke stillede spørgsmål!

PAP boede i den tidligere førstelærerbolig i bygningens østlige del, og hans hjem var ofte samlingssted for nogle af byens ungarke. Jeg husker, at der engang blev holdt en polterabend, hvor den vordende brudgom senere på aftenen blev fragtet hjem i en trillebør til stor fornøjelse for de andre endnu ugifte mænd!

PAP var endvidere ret engageret i Sottrup Ungdomsforening, hvor han bl.a. arrangerede busture 'Ud i det Blå'. Turene sluttede gerne med en svingom på én eller anden danserestaurant. Af og til sørgede han for festlige sange til foreningsbal på Forsamlingsgården. Jeg har været med til at skrive sange, som skulle mangfoldiggøres på en ret speciel maskine kaldet 'e stencilmaskien'. Maskinens valse blev smurt med noget gråligt creme fra en tube, og af og til sagde

PAP: "Dæ ska me'æ smarre å"! Men omsider lykkedes det at få fremstillet en passende bunke sange. Det blev dog let noget griseri, inden maskinen fungerede nogenlunde, for 'e smarre' kunne finde på at sprøjte til alle sider! PAP holdt selvfølgelig også ferie og rejste i mange år hver sommer med tog til Østrig, gerne i 14 dage. - Han døde i 1978 under et ophold i sit elskede Østrig.

For dem, der ikke husker eller kender kommunekontorets indretning, følger her en nogenlunde beskrivelse: Kommunekontor og mødelokaler var indrettet i de gamle klasseværelser. Ekspeditionslokalet i 'e lill'klaes' og sognerådets mødelokale i 'e stoueklaes'. Desuden var der et mindre mødelokale, et toilet, en smal gang, et arkivrum uden vinduer samt en forstue. I arkivrummet var der hylder fra gulv til loft, og til venstre inden for døren befandt sig kommunens pengeskab. Til højre for dette stod en fotokopimaskine, som kun PAP forstod at betjene. Den blev i øvrigt meget sjældent brugt. Ekspeditionslokalet havde fire store trefagsvinduer mod syd ud mod haven, og langs ydermuren var der masser af brombærranker. På væggen mellem to vinduer hang et smukt, gammelt stueur. Der var to skriveborde, en gammel skrivepult med klap, et arkivskab af metal til opbevaring af folkeregistrets kartotekskort, og bag ved PAP's skrivebord stod det gamle skab med den imponerende samling mærker. Lige inden for døren fra forstuen var der selvfølgelig en ekspeditionsskranke, der også rummede pengekasse, regnemaskine, diverse stempler m.m.

En lidt sjov historie knytter sig til det lille mødelokale. Når barber Hans

Thorsen kom på kontoret, kunne det ske, at PAP gerne ville klippes. Så lød det fra PAP: "Nå, no ska æ liech ind å ha e dun au"! - og så forsvandt de begge ind i mødelokalet. Barberen var ret snakkesalig, og der blev helt sikkert drøftet mangt og meget. Bag efter fejede PAP selv 'e dun' sammen!

Mit arbejde som elev bestod af mange forskellige opgaver. Det var bl.a. bogholderi, kassejournal, socialvæsen, skattekalkulation og opkrævning, ejendomsskatter, beregning af folke- og invalidepension, diverse lønninger, restanceinddrivelse, folkeregister, skriveopgaver, ekspedition af såvel personlige som telefoniske henvendelser, arkivering samt i øvrigt alle mulige og umulige opgaver. Det skulle vise sig at være en meget alsidig og spændende læreplads.

Arbejdet med telefonbetjening var dog ret uvant for mig! Hjemme fik vi først telefon, da jeg var 14-15 år, altså omkring 1960. Før den tid kunne vi mod betaling få lov til at ringe fra købmand Mathias Carstensen's telefon eller eventuelt fra vores nabo, Jens Lund, som dengang havde parts-telefon, d.v.s. at man delte et nummer med to-tre andre.

På kommunekontoret havde vi en flot, gammel statstelefon, sort og med gyldne ornamenteringer. Først skulle der kaldes op til telefoncentralen for at bede om forbindelse til det ønskede nummer. Telefoncentralen lå dengang på Lundsgårdsvej nr. 18. Når samtalen var slut, skulle man huske at 'ringe af'! Opkald og afringning foregik ved at man drejede på et lille håndsving på telefonen. Senere fik vi dog telefon med drejeskive! Skønt en smule genert blev jeg hurtigt fortrolig med det at tale i telefon. Det kunne

dog somme tider være en udfordring, når der var en forespørgsel fra den anden ende af landet, og man, som jeg, havde svært ved at skjule sin sønderjyske dialekt! Én af mine allerførste opgaver var at ringe til sognets parcellister, d.v.s. husmænd. Der var tale om en svinetælling, som skulle indberettes til Danmarks Statistik. Jeg havde aldrig før hørt ordet 'parcellist' og anede heller ikke ret meget om søer og polte m.v.

Men den altoverskyggende opgave først i januar var nu pakning og udbringning af selvangivelser! Selvangivelserne, som dengang var udformet ret enkelt, skulle lægges i blå kuverter, og selvklæbende kuverter var vist nok endnu ikke opfundet! De fyldte kuverter blev lagt i baner på et underlag af gamle aviser, således at kun kuverternes 'flap' med klistet stak frem. Så blev 'flapperne' fugtet med en våd svamp og derefter klæbet til. Man blev både fedtet og snavset af arbejdet. Jeg skulle derefter bringe selvangivelserne ud til folk i Sottrup by, og jeg husker det som en meget kold og mørk oplevelse. Vinteren 1963 var en streng isvinter med masser af sne og fygning. Den 21. februar 1963 blev der målt 29 minusgrader i Sønderborg!

I løbet af februar begyndte ligningsrådet så på skatteligningen. Med datidens udtryk så 'satte man skat'! Når skatteligningen var afsluttet, blev skattemønstrene fremlagt til offentlig beskuelse! Jeg skulle hver dag i ligningsperioden servere kaffe og konditorkager for ligningsrådets medlemmer, og kagerne hentede jeg hos bager Hansen lige overfor! Kaffebrøget foregik i PAP's køkken på 'madam blå' - og så havde jeg fornøjelsen af opvasken bagefter!

Register

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland

i samarbejde med
Museum Sønderjylland

og

Kulturfokus

Redaktion:
Kirsten H. Clausen
Lennart S. Madsen
Elsemarie Dam-Jensen

93. årgang
2017

INDHOLD

Ahrens, Dörte: <i>Kunstneren Hans Fuglsang (1889-1917)</i>	248
Bruun, Jens: <i>Reformationen i Nordslesvig - en fredelig overgang</i>	175
Clausen, Thomas: <i>Tvangslånene i Sønderjylland under Treårskrigen</i>	51
Dirix, Theo: <i>Administration efter Første Verdenskrig, eller hvordan gamle kanoner fører til døvhed</i>	11
Frederiksen, John: <i>Halligerne - øer af en anden verden</i>	88
Hansen, Hans Schultz: <i>Tysk spionage i Sønderjylland forud for den 9. april 1940</i>	260
Hansen, Per Høyer: <i>Skt. Annas kapel i Aarup</i>	163
Hansen, Svend: <i>I CBU-tjeneste under Anden Verdenskrig</i>	182
Haugaard, Henning: <i>Mysteriet om kirkeklokken i Bedsted</i>	254
Heesch, Volker: <i>Højer og omegns historie bevaret i 18.926 fotoplader af glas</i> . .	203
Heinemeier, Henrik: <i>Vagn Skytte-Rasmussen</i>	137
Jacobsen, Helge C.: <i>Tysk nationalromantik - en næsten forsvunden arkitektur i Haderslev</i>	60
Jespersen, Mikkel Leth: <i>Den afrikanske samling i Aabenraa - et levn fra tysk kolonialisme</i>	123
Kampe, Katrine: <i>At male er som at kaste en kniv. Hvis man hører et skrig, ved man, at man har ramt</i>	208
Lorenzen, Siegfried: <i>Bonevoksfabrikken i Højer</i>	243
Madsen, Lennart S.: <i>Reformationen i Haderslev og Tørning Len</i>	3
Marckmann, Anton: <i>Landsbyen Hørup på Sydals - om udstykningen i 1794 og bondens frigørelse</i>	43
Nissen, Mogens Rostgaard: <i>Før og Sild - to nordfrisiske turistøer</i>	110
Overgaard, Anne Marie: <i>Knæpkager og krims - småkager fra landbosamfundets tid</i>	285
Panten, Albert: <i>Historien om reformationen i Husum</i>	168
Petersen, Laila: <i>Fra tavle og griffel til pc</i>	296
Petersen, Leif: <i>Historien om SKP - Flyvestation Skrydstrup</i>	25
Rasmussen, Carsten Porskrog: <i>Landbruget på de nordfrisiske øer og halliger i ældre tid</i>	104
Robl, Stefanie: <i>Sønderborg-kaptajnen Niels Simon Michelsen (1839-1885) og hans oplevelser i Stillehavet i 1870'erne</i>	268
Rønne, Bent Vedsted: <i>Revolutionen kommer</i>	212
Schlaber, Gerret Liebing: <i>De nordfrisiske 'Uthlande' og deres særlige forvaltning</i>	97
Segschneider, Martin: <i>Det nordfrisiske område i vikingetiden</i>	83
Steeman, Mette Elstrup: <i>Hvalerne fra Gram-havet</i>	288
Sørensen, H.E.: <i>Anders Malling - præst, digter og politiker</i>	17
Sørensen, H.E.: <i>Journalisten og forfatteren Jacob Kronika</i>	130
Sørensen, H.E.: <i>Læreren og dramatikeren Christian Demuth</i>	220
Thuesen, Birte: <i>Lys i juletræet i 1918</i>	283
Tørsleff, Mads Mikkel: <i>Claus Matthiesen og de alsiske frugtsorter</i>	187

FASTE RUBRIKKER

<i>Det sker - i Museum Sønderjylland</i>	36, 76, 116, 156, 196, 236, 276, 316
<i>Grænselandskronik (Jørn Buch)</i>	67, 145, 224, 303
<i>Redaktionen</i>	202, 282

BAGSIDEN OM FORSIDEN

<i>Kalkmalerierne i Brøns (Lennart S. Madsen)</i>	40
<i>Udskiftningen på Als og Sundeved (Carsten Porskrog Rasmussen)</i>	80
<i>Med Lore til halligerne Oland og Langeneß (Kim Furdal)</i>	120
<i>Den tyske kolonialisme (Mikkel Leth Jespersen)</i>	160
<i>Sønderjyske kirkeskulpturer i Museumsberg Flensborg (Lennart S. Madsen)</i> . .	200
<i>Dilettant i Sønderjylland (Elsemarie Dam-Jensen)</i>	240
<i>Rombyen Flensborg - et biprodukt af byens Vestindienhandel (Stefanie Robl)</i> . .	280
<i>Danekræ (Lars Pedersen)</i>	320

Redaktionens signaturer:

kc = Kirsten Clausen, lsm = Lennart Secher Madsen, edj = Elsemarie Dam-Jensen

BOGNYT

- Abegg-Wigg, Angelika: *Das Nydamboot. Versenkt. Entdeckt. Erforscht - Nydambåden. Nedsænket. Fundet. Udforsket.* (Mikkel Leth Jespersen) 74
- Adriansen, Inge og Bo Frandsen (red.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt.* (Anker Thygesen) 198
- Bramming, Bente og Torben: *Brorson - sjælens digter.* (H.E. Sørensen) . . . 274
- Brodersen, Jakob: *Thode.* (H.E. Sørensen) 318
- Callesen, Bodel og Mikkel Leth Jespersen (red): *Kaptajnsfrue Dorothea Nissens dagbøger fra Kinakysten 1863-1867.* (Thorbjørn Thaarup) 153
- Callesen, Bodel m.fl. (red.): *Skibsbygmesteren Niels Jacobsens erindringer og brevbog (1828-1888).* (Britta Bargfeldt) 318
- Christensen, Steen Bach: *Krigens tid.* (H.E. Sørensen) 233
- Clausen, Aase Beyer og Hans Walmar: *Historier om en sønderjysk familie og krigen 1914-1918.* (H.E. Sørensen) 238
- Donnelly, Bobby, Michael Giusiana, Iben Eslykke Kristensen og Nancy Carnegie: *Tylsbund og picoter. Tønderkniplinger fra Detlev Hansens prøvebøger.* (Kim Furdal) 278
- Dragsbo, Peter, Kim Furdal og Flemming Sørensen: *Værd at bevare. Gårde og huse i Løjt Sogn.* (Steffen M. Søndergaard) 35
- Hansen, J.K.: *Fra husmandssøn til rigets borg.* (Kim Furdal) 315
- Hansen, Jürgen: *Claus Hinrich Clausen, Broager Mølle - Virksomheden og slægten.* (Torben A. Vestergaard) 34
- Hansen, Lene Halskov: *Balladesang og kædedans. To aspekter af dansk folkevisekultur.* (edj) 38
- Hartung, Theodor Hansen: *En sønderjydes liv på godt og ondt.* (Mads Mikkel Tørsleff) 274
- Ingemann, Henrik: *Rigsdagsmand Hans Lassen af Lysabild.* (René Rasmussen) 235
- Kraack, Detlev: *Begegnungen. Schleswig-holsteinische Geschichte in Lebensbildern.* (Lars N. Henningsen) 275
- Kristensen, Tenna (red): *Haderslev - en købstad bliver til. Udgravninger ved Starup og Møllestrømmen.* (Jacob Tue Christensen) 234
- Küssner, Helga: *Sorgens børn.* (Kim Furdal) 235
- Lauridsen, Inger: *Kniplersker, Kræmmere og Kniplingshandlere. Bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år.* (Christina Folke Ax) 314
- Manitz, Bärbel: *Der Jugendstilkünstler Anton Huber und sein Hauptwerk Haus Lensnack.* (Irene Margrethe Jensen) 158
- Mehlhorn, Dieter-J.: *Architektur in Schleswig-Holstein. Vom Mittelalter bis zum Gegenwart.* (Peter Dragsbo) 195
- Petersen, Andreas Åbling: *EU modstand i Syd- og Sønderjylland.* (Kim Furdal) 275
- Rasmussen, Carsten Porskrog (red.), Anne Blond og Kim Furdal: *Forundringsparat. Festskrift til Inge Adriansen.* (Bertel Haarder) 74

- Rasmussen, Carsten Porskrog, Axel Johnsen og René Rasmussen:
Sønderborgs soldater. Kasernen i Sønderborg 1907 - 2014. (Gert Larsen) . . 194
 Riis, Steffen: *Genforeningen 1920. Sønderjysk Kommando.* (Axel Johnsen) . 194
 Schlaikier, Hans: *Aabenraa Søfarts Historie.* (Kim Furdal) 155
 Schulz, Fide: *Ventetider.* (Bente Sonne) 313
 Seifert, Kurt, Jens-Ove Hansen og Viggo Nielsen (red): *Nordborg. En flække i Prøjsen. Familien Seifert og historie(r) fra før 1920.* (Kim Furdal) . . . 233
 Sørensen, H.E.: *Alle de skjalde. Litteraturen i Sønderjylland og Sønderjylland i litteraturen.* (Elin Fredsted) 153
 Sørensen, Karsten Merrald: *Kirkebrug gennem 250 år. Fyrsternes, præsternes og befolkningens brug af kirkerummet.* (Carsten Porskrog Rasmussen) . . . 233
 Therkildsen, Ingvert Møller: *En sønderjysk slægts historie 1864 - 1920 - 1945 og tiden der fulgte.* (Britta Bargfeldt) 158
 Vestergaard, Torben A. (red.): *Kellinghusen - en flække og dens fajancer.* (Frauke Witte) 313

STEDFORTEGNELSE

Agerskov 200	251, 260	Centralhotellet, Toftlund 137ff, 138*
Alkersum 152	Bernstorff Slot 182	Carlinerne, øgruppe 160
Als 45, 53, 80, 104, 182, 187ff, 230	Bevtoft 33	Christiansfeld 11, 13
Als søndre Herred 45	Bevtoft Plantage 32, 33*	Christianshede 32
Alt-Nordstrand 90	Bismarck-Øgruppen 160	Congo 123ff
Amrum 88ff, 97ff, 104ff, 110ff	Bismarckburg 124	Dagebüll 90ff, 110ff, 120
Amsinck-Koog 90	Blans 227	Damende 250
Amsterdam 259	Blåkrog 227	Danevirke 52*, 84, 98
Antwerpen 11ff	Borgerforeningen, Flensborg 240	Dansk Centralbibliotek 209
Api 272	Borgsumborg 83ff, 84*	Ditmarsken 65, 172
Arkhangelsk 268	Bredsted 85, 111	Dresden 249ff
Arns Herred 51ff	Bredsted Amt 98ff, 102*	Duborg-Skolen 145
Arnum 14	Bredsted Landskab 98	Duborgkasernen 260
Assens Planteskole 193	Bremen 271	Dybbøl 80, 146
Augustenborg 80, 189, 215, 283	Bro 189	Dybbøl Skanser 21
Augustenborg Slot 45	Broager 72	Edoms Herred 99ff
Avnbøl 80	Broagerland 80, 130	Egernførde 72
Bajstrup 229, 264	Brooklyn Bridge 210	Egersund 215, 268
Ballum 285ff	Brundlund Slot, Kunst-museet 209, 227	Ejderen 97ff
Ballum Birk 97ff	Bruxelles 16	Ejdermundingen 85, 99
Barvid Syssel 5	Brønderslev 230	Ejdersted 83ff, 88ff, 97ff, 104
Bedsted 254ff	Brøns 17ff*, 40, 55, 249	Elisabeth-Sophie Kog 103
Bedsted Kirke 254ff*	Burundi 125	Elisenhof 85
Bedsted Lø 72*	Bustrup 51ff, 52*	Elk 62
Beldringe 25ff	Bøglund 265	Elmshorn 270
Beltring Herred 99ff	Bøking Herred 97ff, 98*	Elsmark 188
Berlin 13, 16, 128, 130ff, 137ff, 186, 205, 215ff,	Bøllå 262ff	
	Calbe 171	
	Cameroun 124ff, 126*, 160	

* = billede

- Elstrup 268
 Emmerlev 205*
 Endrup (Skt. Thøger) 10
 Ensted Sogn 163ff
 Enstedværket 226*
 Esbjerg 262, 266
 Esperito Santo 272
 Eutin 60
 Everschop 99
 Fahretoft 92
 Fanø 110ff, 249
 Farup 8
 Ferner 164
 Fiji-øerne 269*ff
 Filsø 287
 Flensborg 53, 56, 58*,
 67ff, 100, 110, 130ff,
 150, 200, 203, 212,
 214ff, 225, 230*, 232,
 253, 260, 263, 268, 284
 Flensborg Amt 98
 Flensborg Fjord 85, 223,
 228, 267
 Frankfurt 53ff
 Fredericia 182, 186
 Frederiksberg Teater 220
 Frederikstad 111
 Frederiksstad-Drage 224
 Fredslet 98
 Frøslevlejren 151, 299
 Friedrichsruh 143*
 Før 83ff, 88ff, 97ff, 104ff,
 110ff, 111*, 152, 229
 Førmarsken 85, 107ff
 Faarhus 151
 Gabøl 185
 Galmsbüll 90
 Garding 99ff, 168, 171ff
 Garyp 254ff
 Gendarmergården, Rens
 148ff
 Gendarmstien 225
 Gertrudenskapelle,
 Güstrow 167*
 Gjellerup 220
 Glücksburg 68
 Godel 84
 Gottorp 6
 Gottorp Amt 98
 Gottorp Slot 3,4*, 100ff,
 253
 Gram 10, 139
 Gram Lergrav 72, 156,
 288ff
 Gram Sogn 286
 Gratia Die, kloster 171
 Grevinge 137
 Gröde-Appelland, Hallig
 92ff, 104ff
 Gråsten 262, 264
 Gråsten Slot 187
 Guldkysten 129
 Gundsømagle 188
 Güstrow 166, 167*
 Gånsager 286
 Gårdeby 266
 Habel, Hallig 92ff
 Haderslev 5ff, 11*ff, 53,
 56, 60ff, 61*ff, 69, 76,
 127, 137, 146, 181, 183,
 200, 212ff, 213ff*, 248ff
 Haderslev Amt 62, 170
 Haderslev Dam 183
 Haderslev Domkirke 166
 Haderslev Kaserne 216,
 217*
 Haderslev Len 4ff, 5*, 76,
 146
 Haderslev Vesteramt 54, 57
 Haderslev Østeramt 54, 57
 Haderslevhus 6ff
 Halk 8, 66
 Halle, Sachsen-Anhalt 89
 Hallig Gröde-Appelland
 92ff, 104ff
 Hallig Habel 92ff
 Hallig Hooge 86ff, 91*,
 109
 Hallig Langeneß 88*ff,
 91*, 95*, 104ff, 120
 Hallig Norderoog 92ff
 Hallig Nordstrandisch-
 moor 90ff, 107*, 108,
 120, 168
 Hallig Oland 90ff, 104ff,
 120, 229*
 Hallig Süderoog 91*ff
 Hallig Südfall 92
 Hallstatt, Østrig 89
 Hamborg 93, 103, 111ff,
 168, 185, 204ff, 251,
 253, 271
 Hamburg-Wohldorf 262*
 Hamburger Hallig 90ff
 Hanswarf 109
 Hedeby 86ff
 Heidelberg 62
 Helgoland 97ff, 111
 Helligdal 254
 Helligåndskirken, Flens-
 borg 133*
 Helved 192
 Henneberg Ladegård 182
 Hindenburg dæmningen
 114ff, 118*
 Ho Bugt 89, 287
 Holbøl 229
 Hong Kong 268
 Hooge, Hallig 86ff, 91*, 109
 Horsbøl Herred 97ff
 Hotel Harmonien, Hader-
 slev 137*, 240
 Hotel Sylt 204
 Huholt 189
 Husum 99ff, 111ff, 146,
 150, 168ff, 168-69*, 229,
 232, 253
 Husum Amt 57, 98ff, 102*
 Hviding 10, 40
 Højer 112*, 200, 203ff*,
 206ff*, 215, 243ff, 245ff*
 Højer Bonevoksfabrik
 243ff, 245ff*
 Højer Herred 97
 Højer Sluse 112, 204
 Højkrø, Emmerlev 206*
 Højrup 183
 Hørnum Odde 73*
 Hørup 43 ff, 44*, 45*
 Hørup sogn 43 ff, 44*, 80
 Høruphav 43 ff, 44*, 215
 Isted 51
 Jaruplund Højskole 152
 Jels 14, 71
 Jordsand 89
 Juelsminde 137
 Juniville 253
 Kassai 123
 Kassø 224*
 Kegnæs 188*, 191
 Kejser Wilhelm-Land 160
 Keitum 114
 Kejtum Sogn 101
 Kiautschou Bugten 160
 Kiel 7, 63, 151, 171, 214ff,
 232*, 243, 253
 Kirke Hørup 43 ff, 44*
 Kisbæk 258
 Kjellerup 266ff
 Klarskov 137
 Klipleve Kirke 76*, 163
 Klisebøl 57

- Knoop 64, 232
 Kolding 184, 254
 Kollund 261
 Kruså 184, 265
 Kunstmuseet Brundlund
 Slot 209, 227
 Kær 187, 189
 Kær Herred 97
 Kær Hestehave 189
 København 11, 13ff, 17,
 53, 58, 69, 110, 130, 136,
 140ff, 182, 208, 246
 Köln 125*, 205, 284
 Königsböll 105
 Ladegård kommune 64
 Ladelund 230
 Lakolk Lufthavn 152*
 Lambjerg 44*
 Langeneß, Hallig 88*ff,
 91*, 95*, 104ff, 120
 Langli 89
 Leipzig 205
 Lembecksburg 83ff, 84*
 Lerbjerg 193
 Leeuwarden 256ff
 Levuka 272*
 Lintrup 215
 List 97ff
 Ludvigssro 189
 Luluaburg 123
 Lundenbjerg Herred 99ff
 Lundtoft Herred 97
 Lyksborg 68
 Lysabild 191*ff
 Lüttmoorsiel 120
 Læk 85, 97
 Lø Herred 102
 Løgum Klosterkirke 166
 Løgumkloster 12*, 215, 254
 Løjt Kirke 177, 178*
 Magdeburg 6
 Majbøl44*
 Makamba 125
 Malmø 167
 Mariakirken, Husum 168-
 69*ff
 Marianerne, øgruppe 160
 Marshall-øerne 160
 Metelen, Münsterland 171
 Meteln, Mecklenburg 171
 Mintebjerg 44*
 Mjang 44*
 Mjolden Sogn 286
 Mjøls 72*
 Mommark 80, 192
 Morsum 87, 105
 Moskva 216*
 Munkmarsch 112*
 Museum Kunst der West-
 küste 152
 Museumsberg Flensburg
 199, 248, 252
 München 248ff
 Møgeltønder Birk 97ff
 Neder Jerstal 264
 Neuengamme 184, 229ff,
 299
 Neumünster 215
 New York 210ff, 268
 Nibøl 103
 Niebüll 243
 Nordals 80
 Nordborg 215, 270
 Nordborg Amt 80
 Nordborg Slots Efterskole
 220
 Norderhorn 109
 Norderoog, Hallig 92ff
 Nordfrisland 83ff, 97ff,
 104ff, 110ff
 Nordfrislands Amt 97ff
 Nordmarsch 92
 Nordstrand 86, 90ff, 97ff,
 101*, 104ff, 106*, 107*,
 150, 172
 Nordstrandischmoor, Hal-
 lig 90ff, 107*, 108, 120,
 168
 Nordvest Herred 100
 Nr. Rangstrup Herred 5*
 Nustrup Kirke 177*
 Ny Hebriderne 273
 Nybøl 80
 Nybøl (Nordfrisland) 111
 Nørre Gøs Herred 98
 Nørre Løgum 200
 Ockholm 120
 Odense 8, 10, 142, 220,
 244
 Oksbøl 206, 266
 Okseøerne 261
 Oland, Hallig 90ff, 104ff,
 120, 229*
 Oldemorstoft 187, 190ff,
 193*
 Oldenbüttel, Holsten 205
 Osterhever 150*
 Ottersbøl 286
 Ovalau 272
 Over Jerstal 32, 264
 Over Aastrup 62
 Owamboland 126
 Padborg184*ff, 261, 263ff
 Paramaribo 127
 Paris 53, 179
 Pelworm 86, 88ff, 97ff,
 104ff, 107*
 Pelworm Herred 99
 Petrograd 213
 Pinneberg Landkreds 103
 Prag 139
 Randers 17, 76*
 Randers Latinskole 17
 Rantrum 85
 Ravensbrück 186*
 Ravsted Kirke 176*
 Ravsted Sogn 220
 Rendsborg 4, 53ff, 111
 Rendsborg Fængsel 135
 Rens 148
 Rens Efterskole 149
 Ribe 7ff, 24, 84ff, 90,
 101ff, 111, 175
 Ribe Domkirke 6*
 Ribe Stift 5ff*, 40
 Rinkenæs gl. Kirkegård 136
 Risum/Risem 228
 Roager 10, 40
 Rugballegård 183
 Rungholt 90
 Rødding 14, 215
 Rødekro 145, 215
 Rømø 8, 89, 97ff, 110,
 152, 225, 266, 286ff
 Rønshoved Højskole 222
 Sachsenwald 143*
 Samoa 270
 Sandbjerg 80
 Schackenborg 101
 Sct.Peter-Ording 99
 Schwerin 243
 Schwesing 229
 Sdr. Hygum 6
 Sdr. Otting kommune 65
 Sild 69, 73*, 84ff, 88ff,
 97ff, 104 ff, 110ff, 250
 Seem 286
 Skagen 152
 Skodsbøl 72
 Skrydstrup 25ff

- Skt. Jørgens Hospital,
 Husum 169ff, 173*
 Skt. Peter-Wittendün 86
 Skærbæk 14, 215
 Skærbæk Realskole 19, 21
 Slesvig 5, 11, 15, 50, 51,
 55*, 99, 175, 215ff, 253
 Slesvig Stift 5*, 163, 179
 Slesvighus 131*
 Slien 98
 Slogs Herred 97
 Snogbæk 80
 Snogbæk Kro 296
 Snurom 189
 Sommersted 223
 Sorø 19
 Sottrup By 300
 Sottrup Centralskole 297
 Sottrup Kommune 296ff*
 St. Petersburg 205
 Stenderup 8, 80
 Stephansdom, Wien 139
 Stockholm 130
 Stolbro 189, 191*
 Stoltelund 262
 Storlund 286
 Strand 90
 Stursbøl Plantage 32
 Stødager 189
 Sundeved 54, 80, 104
 Surinam 127
 Svendborg 268
 Sværdborg Sogn 137
 Swakopmund 127
 Sydals 48ff, 80
 Süderoog, Hallig 91*ff
 Südfall, Hallig 92
 Sydtønder Landkreds 103
 Sæd 261ff
 Søgaard 163, 264
 Sønder Gøs Herred 98
 Sønder Løgum 265
 Sønderborg 5, 53, 80,
 187ff, 200, 215, 231,
 267, 298, 300
 Sønderborg Slot 200, 236
 Sønderborg Statsskole 297
 Sønderhav 261, 267
 Sønderåen 264
 Tamenswarf 91*
 Tanganika Søen 125
 Tange Sø 266
 Tanna 272
 Tating 99
 Theresienstadt 184*, 185
 Tinglev 184, 186, 262ff
 Tinglev Kirke 181*
 Tinnumburg 84
 Tirstrup 25ff
 Toftlund 14, 17, 137ff, 215
 Toftum 100
 Togo 160
 Togoland 124ff
 Tonga 270
 Trelandene 99
 Trillen 48
 Tysk Sydvestafrika 124ff,
 126*
 Tysk Østafrika 124ff
 Tyske Gymnasium, Det,
 Aabenraa 209
 Tyske Salomonøer, De 160
 Tønder 8ff, 53, 69, 100ff,
 111, 116, 149, 184, 186,
 196, 200, 204, 228, 230,
 262ff
 Tønder Amt 21, 93*, 97ff
 Tønder Herred 97
 Tønder Landkreds 102
 Tønder Museum 247
 Tøndermarsken 146
 Tønning 72, 85, 99ff
 Tørning Len 4ff, 5*, 40,
 76, 146
 Tåstrup 193
 Uldal 33
 Ulkebøl 187
 Ulkebøl Sogn 80, 187ff
 Ulkebølskov 187, 190
 Ullerup 80, 283ff
 Ultanggård 66
 Utah 271
 Utholm 99
 Utland 97ff, 108
 Vagavaia Strand 271*
 Valdemarstoft 261, 267
 Valparaiso 270*
 Vandel 25ff
 Varnæs 208, 227, 264
 Veerbæk 187
 Vejle 209
 Vester Herred 97ff
 Vester Sottrup 296
 Vester Sottrup Bibliotek
 298*
 Vesterland Føer 97ff, 108ff,
 112ff, 115*
 Vestindien 129
 Viborg 8, 76
 Vibæk Vandmølle 192*
 Viding Herred 85, 97ff,
 98*, 104
 Vidåen 261
 Vilsbæk 127
 Vilstrup 29
 Vitsum 103
 Vojens 14, 25ff, 148, 215,
 264
 Vollerup 184, 189
 Vonsbæk 6
 Vor Frue Kirke, Køben-
 havn 175
 Vordingborg 137
 Vyk 103, 110ff, 113*
 Vyriks Herred 99ff
 Weimar 62
 Wien 139
 Wilhelminen-Seebad 110
 Wilmersdorf 141*
 Windhoek 127
 Witsum 83, 84*, 86*
 Wittenberg 3ff, 76, 146,
 171
 Witzwort 170
 Worms 3, 170
 Würste Moor 90
 Zeppelin-Museet 149*
 Ærø 53
 Øster Herred 100ff
 Øster Terp 254
 Østerland Føer 100ff
 Øvre Stolk 17
 Aabenraa 5, 8, 17, 69ff,
 123ff, 133, 163ff, 200,
 203, 208, 215, 220,
 224ff, 260, 265
 Aabenraa Amt 56, 62
 Aabenraa Kredshus 62
 Aabenraa Museum 123ff
 Aabenraa Statsskole 145
 Aalborg 220
 Aarhus 220
 Aarhus Universitetshospi-
 tal 209
 Aarup 163ff
 Aarup Kapel 163ff, 164*,
 165*
 Aarupgård 163ff
 Årøsund 60, 215

I perioder, hvor PAP af én eller anden grund var fraværende eller som tidligere nævnt på ferie, var det min lod at passe kontoret alene. Jeg husker ikke, at der var nogen, jeg kunne spørge til råds, hvis der opstod et eller andet problem. Så jeg går ud fra, at eventuelle problemer har måttet vente, til kommunesekretæren atter var hjemme. Dog mener jeg, at sognerådsformanden, Hans Staugaard, af og til kiggede ind for at se, om alt stod vel til!

Omkring den 1. i måneden, hvor løn- og pensionsudbetalingerne fandt sted, var der altid trængsel ved skranken! Folk var normalt i godt humør, og nogle ventede endda udenfor på gårdspladsen længe før åbningstid, om det så blot var for at hente folkepensionens mindstebeløb på 99 kr.! Vi havde enkelte pensionister, der for det første ikke var så mobile og for det andet boede i udkanten af kommunen. De havde en fast aftale med PAP om at få pensionen bragt ud. Alt som vejret tillod, så agerede PAP cykelbud og fik formentlig en god snak og en kop kaffe for sin ulejlighed!

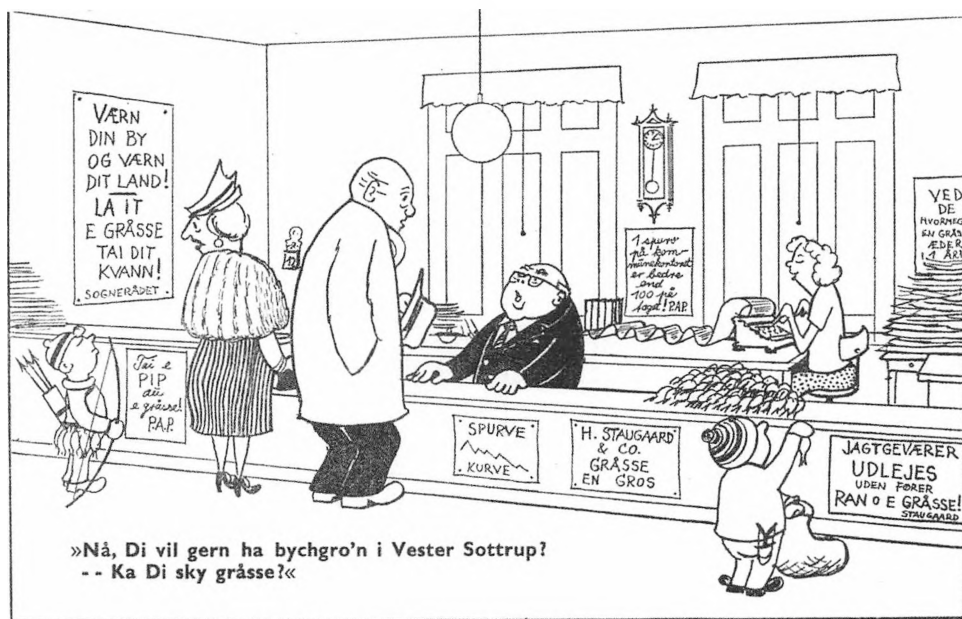
Kommunens vejfolk blev, så vidt jeg husker, aflønnet ugentligt. Nogle dage før lønningssdag kom vejformand Jens Lyck for at aflevere timesedlerne. Så blev lønnen beregnet og pengene talt op og lagt i små, brune lønningsposer. I 1964 kom loven om ATP. PAP var ikke videre begejstret for sådanne nye tiltag! Han omdøbte straks ordet ATP til 'alle tiders pjat'!

Kassebeholdningen blev selvfølgelig opgjort dagligt. Optællingen foregik på en gammel og meget larmende regnemaskine med strimmel. Engang imellem skete det, at vi efter flere forsøg ikke kunne få kassen til at stem-

me! Til sidst sagde PAP: "De teije vi a e gråsskasten"! Det gjaldt dog kun småbeløb. I de tider blev en gråspurv (gråss) åbenbart anset for at være et skadedyr!

I Sottrup kommune eksisterede dengang en gammel forordning om, at for hver død gråspurv, der blev indleveret, kunne der udbetales et beløb på 10 øre! Derfor havde vi denne 'gråsskasten'. Det var en udtjent tobaksdåse, som vi opbevarede i den gamle skrivepult. Det var især smådrengene, der af og til kom og smed et par døde fugle på disken. PAP skyndte sig gerne at grave fuglene ned et eller andet sted i haven, for som han sagde: "Essen komme di ba'e mæ em egæn"! Enkelte gange blev der indleveret en død solsort, men vi forbarmede os over det forventningsfulde barn, der jo gerne ville tjene 10 øre.

I begyndelsen af 1960'erne fik folk åbenbart lyst og råd til at bygge parcelhus, så Sottrup kommune gik i gang med at byggemodne og udstykke byggegrunde. De første udstykninger var Solvangen og Sønderløkke. På en del af området lå tidligere et lille gartneri og en kolonihave, hvor bl.a. mine bedsteforældre havde en meget velplejet have. De nyudstykkede grunde var vist ret billige set i forhold til den tids pengepung. Grundene gik i hvert fald som varmt brød. Jeg mener, at kvadratmeterprisen lå på omkring 3,50 kr. De billige grunde og den gamle forordning med 'e gråsse' har åbenbart pirret nysgerrigheden hos en vis hr. Fritz Carstensen, der var tegner og redaktør af 'E Havbogasse'! Vi fik i hvert fald en dag besøg af en herre, som var ret interesseret med hensyn til eventuelt køb af byg-

Fritz Carstensen's tegning af kommunekontoret i Sottrup fra 'E Havbogasse', 1963.

gegrund. Samtidig orienterede han sig nysgerrigt rundt om i lokalet. Men han ville gerne have betænkningstid, og først, da han var gået, gik det op for PAP, hvem vi lige havde haft besøg af! Besøget resulterede i et ret morsomt billede i 'E Havbogasse' i 1963.

Jeg blev udlært pr. 1. januar 1966 og fortsatte som assistent ved Sottrup

kommune frem til 30. september 1966. Derefter var jeg ansat ved Sønderborg Kommunes skatteforvaltning indtil 31. august 2005, hvor jeg gik på efterløn. Ud fra min beskrivelse af tiden som kontorelev får man måske et lille indtryk af den rivende udvikling, der har fundet sted fra begyndelsen af 1960'erne og frem til i dag. ■

Grænselandskronik

Af Jørn Buch

Jørn Buch holder måned for måned øje med udviklingen i det sønderjyske / slesvigske grænse-land. De forløbne måneder har både budt på jubilæer, Interreg-projekter, grænseoverskridende samarbejder og unge, der smider tøjet. Grænselandskronikken er udtryk for forfatterens holdning og udtrykker ikke nødvendigvis Historisk Samfunds holdninger.

Danebrog og fremmede flag

PROFESSOR Jens Peter Christensen har i et par kronikker i Morgenavisen Jyllands-Posten beskæftiget sig med brugen af fremmede flag i Danmark og diskuteret, om det er strafbart at bruge fremmede flag i Danmark? Der findes ikke nogen egentlig lov om flagning, skriver han, og "Uden lov, ingen straf" er et grundlæggende princip i en demokratisk retsstat, tilføjer professoren. Men der findes en bekendtgørelse fra 1915, hvor det forbydes "her i landet at hejse andet flag end Danebrog". Og juristerne mener derfor, at det er lovligt at forbyde andre landes flag, da det bygger på sædvane, men professor Jens Peter Christensen mener, at det er noget tvivlsomt, hvor langt forbuddet egentlig rækker. Men er forbuddet ikke en god dansk tradition?

Region Sønderjylland-Schleswig i 20 år

Region Sønderjylland-Schleswigs Info-center i Padborg kunne den 16. september i år fejre 20-års dagen for sin oprettelse i 1997, da daværende amtsborgmester Kresten Philipsen og Flens-

borgs overborgmester Olaf Cord Dielewicz underskrev den konstituerende aftale. Avisen Der Nordschleswiger kunne allerede den 8. september meddele, at der var et massivt flertal i Regionsrådet for at styrke samarbejdet. Flensborg Avis har i anledning af jubilæet en stor helsidesartikel om Regionsrådets arbejde, skrevet af en sagsbehandler på Regionskontoret. Der bliver dog ikke nævnt, at der oprindeligt var stor modstand mod projektet i Nordslesvig - med ødelagte dæk og vand i amtsrådsmedlemmers stue. Rene terrormetoder! Sagsbehandler Andrea Graw-Teepken får dog meget fint gjort rede for Regionsrådets omtumlede skæbne, og især for de mange tiltag, som har fremmet det grænseoverskridende samarbejde. Men det er stadig danskerne, som er de fodslebende. Der er dog grund til at ønske Region Sønderjylland-Schleswig tillykke med de mange grænseoverskridende Interreg-projekter, som i den grad har bidraget til afspændingen i det dansk-tyske grænse-land. Tillykke!

Region Sønderjylland-Schleswig fejrer jubilæet med en lille tilføjelse til det kendte logo.

Frisisk styrkes i de danske mindretalsskoler

Dansk Skoleforening for Sydslesvig tager sig også af den nationale del af friserne. Men Skoleforeningen er blevet kritiseret for at gøre for lidt ud af

Bahne Bahnsen er formand for Friisk Foriining.

det frisiske sprog og den frisiske kultur, skriver Flensborg Avis i en række artikler i oktober 2017. Kritikken kommer bl.a. fra Bahne Bahnsen, der er formand for Friisk Foriining. Han mener, at Skoleforeningen ikke har implementeret noget om det frisiske i de øvrige danske mindretalsskoler, men alene i den frisiske skole i Risem.

Friisk Foriining har fået et medlem i Skoleforeningens bestyrelse. Det er Anne Kristiene Hahn, som mener, at man med de nye læseplaner er godt på vej, så hun kan ikke genkende kritikken.

Sølvskat fra vikingetiden fundet på Sild

Flensborg Avis skriver den 26. september om fundet af en sølvskat fra vikingetiden på øen Sild. Det var en gave til en læge, som førte arkæologer på sporet af skatten med omkring

180 enkelte dele. På den arkæologiske afdeling i Slesvig havde man i 1960'erne fået en sølvarmring fra et område ved Morsum på Sild, og ved anvendelsen af digitale modeller kunne man nu finde frem til, hvor fundet var gjort, så det blot tog et kvarter at lokalisere dele af skatten med metaldetektorer. Og det er dog imponerende - og samtidig endnu et vidnesbyrd om den danske vikingetid i Sydslesvig.

Tyrstrup kirke raseret

Fire drenge er blevet sigtet for at have raseret Tyrstrup Kirke, skriver avisen JydskeVestkysten i juli måned. Der er brækket døre og skabe op, og en række messingstager og et kirkekors er blevet ødelagt. En bibel fra 1876 er ligeledes blevet ødelagt, og kirkebøsssen er blevet tømt for ca. 30 kr. Drengegene var tilsyneladende startet i hun-

deklubben, hvor de stjal over 1.500 kr. i kontanter. Og de endte med et besøg på skolens bibliotek - dog ikke for at låne bøger.

Zeppelin-basen som grænseoverskridende kulturprojekt?

Det er interessant, at der er tyske politikere, der medvirker til at sætte gang i mulighederne for at udvikle og formidle den helt enestående historie om Zeppelin-basen i Tønder. Zeppelin-basen er den eneste større fundaments-rest i Europa af de berømte Zeppelin-hangarer, hvor der endnu står en intakt tysk flyhangar. I Flyhangaren opbevaredes de tyske Albatros jagerfly 'Hallenschutz Staffel' som var en del af luftforsvaret af Zeppelin-basen mod engelske luftangreb sammen med tre antiluftskytzbatterier. JydskeVestkysten kunne dog allerede

den 1. september meddele, at regeringen på foranledning af folketingspolitikere Eva Kjer Hansen fra Venstre, Susanne Eilersen fra Dansk Folkeparti samt Henrik Dahl fra Liberal Alliance har afsat 700.000 kr. til en nødløsning på den kommende finanslov - som endnu ikke er vedtaget. Gruppen bag projektet i Tønder havde dog henover sommerferien fremsat et alternativ på tre mio., som der p.t. arbejdes på at få igennem. De tre mio. ville kunne drive projektet endnu længere frem end blot en midlertidig nødløsning.

JydskeVestkysten kan så den 20. september meddele, at to tyske politikere har været på besøg i Tønder, bl.a. borgmesteren fra Neukirchen i Sydslesvig, som har skrevet til den danske kulturminister Mette Bock for at fremme projektet. Den tyske borgmester forestiller sig endvidere, at der

Adskillige politikere har i den seneste tid besøgt hangaren på zeppelinbasen. Her er det folketingspolitikere Susanne Eilersen, Eva Kjer Hansen og Henrik Dahl, der bliver vist rundt. Næstformanden for Zeppelin- og Garnisons museet i Tønder, Anders Jacobsen, ses til venstre.

Et af de store udrykningskøretøjer fra Beredskabsstyrelsen, der skal kunne operere på begge sider af grænsen.

skal udarbejdes et koncept af en dansk historiker, evt. René Rasmussen fra Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot. Et godt og fornuftigt valg!

Interreg-projekt aktiveret

På trods af den fortsatte grænsekontrol er det grænseoverskridende Interreg-projekt 'Beredskab uden grænser' gået ind i en mere aktiv fase. Avisen Der Nordschleswiger kan den 7. oktober fortælle, at der i Padborg har været afholdt en Beredskabskonference som forberedelse til en række seminarer og øvelser for danske og tyske brandværnsfolk. Interreg-projektet skal i løbet af en treårig periode forene et grænseoverskridende samarbejde mellem brandvæsen, politi og ambulance-tjeneste. Man må så bare håbe, at projektet med de gode intentioner ikke bliver generet af den unødvendige grænsekontrol!

Hedeby som UNESCO-verdensarv?

Vikingetidens Hedeby var en central by med fjernhandel og internationale forbindelser. Det vidste vi i forvejen, men løbende udgravninger i og omkring halvkredsvolden bekræfter denne viden. De slesvig-holstenske arkæologer, som står for udgravningerne, har åbnet op for en meget positiv form for formidling, hvor publikum har direkte adgang til at følge med i deres arbejde - en form for åben kommunikation og dialog med publikum. Og det har været en succes. Over 80.000 har besøgt Hedeby siden udgravningssæsonens start i april, skriver Flensborg Avis den 20. september og tilføjer, at den slesvig-holstenske delstatsregering mener, at Hedeby sammen med Danevirke burde stå på UNESCO's verdensarvsliste. I de udgravede felter har man i denne sæson alene gjort over 3.000 fund, bl.a. en sølvnål med et kuglehoved, som man kender fra Harald Blåtands Jelling.

Det bliver af udgravningslederen betegnet som et sensationsfund!

Halligernes varfter skal forhøjes

Et varft (eller værft) er en menneskeskabt kunstig forhøjning i Vadehavet for at sikre sig, når der er højvande. En hallig er en ø i Vadehavet, som bliver oversvømmet, når der er stormflod. Sådant har det altid været. Men klimaforandringerne, som nogen stadig benægter, bl.a. Trumpisten i USA, har overalt medført en højere vandstand - også i Vadehavet. Det betyder, at der ikke mere skal så meget til, førend de særlige vadehavsøer, halligerne, bliver oversvømmet. Men det vil den slesvig-holstenske delstatsregering nu gøre noget ved. Der er afsat 30 mio. Euro på delstatsregeringens budget for det kommende år til at forhøje varfterne og dermed sikre beboerne på halligerne.

Mindretallets unge smider tøjet

Det tyske mindretals ungdomsorganisation Junge SPitzen har til kommunalvalget den 21. november lavet en kalender: Æ Kalende 2018, S - for sexy. De unge fra mindretallet står nøgne bag byskiltene Sønderborg/Sonderburg, Tønder/Tondern, Haderslev/Hadersleben, Aabenraa/Apenrade og suppleret med et skilt for Tinglev/Tingleff. Da det er en kalender, er der et billede for hver måned forskellige steder fra, bl.a. Immervad Bro, Trøjborg slotsruin, Postkroen i Aabenraa og så selvfølgelig Knivsbjerg.

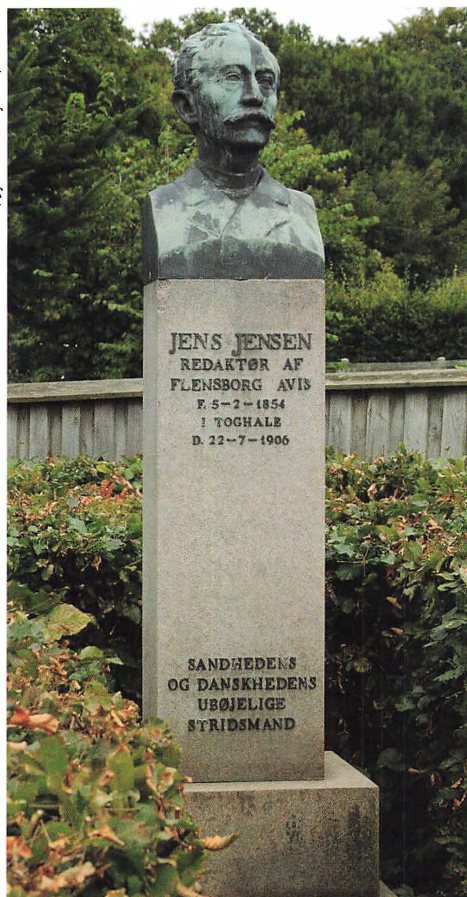
Jens Jessen fik ufrivilligt navneforandring

På Møgeltønders eneste trafikknudepunkt - lokalt kaldet Æ Stjern - har der i mange år stået en buste af den navnkundige sønderjyske fører Jens Jessen, som var født i Toghale i

Denne kalender fra Junge SPitzen skal nok skabe opmærksomhed om Slesvigsk Parti til kommunalvalget i november.

Æ KALENDE 2018 - for sexy

Busten af Jens Jessen på 'Æ Stjern' i Møgeltønder med den omtalte stavefejl, der vel når dette læses, for længst er rettet.

nærheden. Han startede sin karriere som lærer i Haderslev, men blev snart en af de såkaldt afbrækkede, dvs. han opgav sit arbejde pga. myndighedernes chikane og endte som den dynamiske leder af Flensborg Avis.

Men der var faldet tre bogstaver væk fra busten, bl.a. de to s'er, som man gerne ville have rettet, og man fik derfor en stenhugger fra Ribe til at erstatte de manglende bogstaver. Og han gik ud fra, at mandens navn var

Jensen! Det eneste, stenhuggeren kan glæde sig over, er, at han ikke kom fra Sønderjylland - så han vidste ikke bedre! Men fejlen er nu rettet, skriver JydskeVestkysten.

Grænseløbet og den såkaldte grænsekontrol

Den 16. september blev der afholdt det årlige grænseløb, som udgik fra Grænsehallerne i Krusaa, men i år var det ikke uden problemer. Det danske politi ville lave kontrol af løberne, hver gang de passerede grænsen. Men det er jo hele idéen med Grænseløbet: at krydse grænsen flere gange uden kontrol. Hidtil har løbsledelsen hvert år indsendt en ansøgning til politiet om tilladelse til at krydse grænsen, og samtidig lå alle passene hos løbsledelsen. Men i år skulle det være anderledes hos danskerne, selv om tysk politi havde accepteret en liste med deltagernes navne. Grænseløbet har eksisteret i 32 år uden problemer, men ved MF Eva Kjer Hansens mellemkomst lykkedes det også i år at få løbet gennemført! Hvor har Danmark meget bureaukrati - selvskabt.

Børnerim på frisisk

Den utrættelige leder af Ferring Stiftung på Føhr, Volkert Faltings, er nu i gang med at samle gamle børnerim. Ferring Stiftung, en institution som arbejder med frisisk kultur og historie, og Volkert Faltings, som aldrig havde hørt ét tysk ord, før han kom i skole, har nu allieret sig med en række ældre damer, som indsamler gamle børnerim på de frisiske øer. Her kommer et eksempel: "Kaaren an Maaren lep trinjam a saaren" - Karen og Maren løb rundt om smørkærnen!

Foto: Der Nordslesviger.

Camilla Franziska Hansen under forsvaret af sin ph.d. på Syddansk Universitet i Odense.

Der er allerede udsendt flere bøger, som skal være med til at fastholde det frisiske sprog og den frisiske identitet - fortsat held og lykke.

Mindretalspædagogik

Sydslesvigeren Camilla Franziska Hansen har ved Syddansk Universitet erhvervet en ph.d. grad for sit store forskningsarbejde om mindretalspædagogik i det dansk-tyske grænse-land. Camilla Hansen har set på de udfordringer, lærerne står overfor i mindretalsskolerne nord og syd for grænsen samtidig med at de skal formidle ikke alene moderlandets sprog, historie og kultur, men også værtslandets. Camilla Hansen lægger i sit arbejde vægt på betydningen af lærernes stadige videreuddannelsesmuligheder, da eleverne ofte først for alvor bruger moderlandets sprog, når de møder det i skolernes undervisning. Som et resultat af Camilla Han-

sens forskning, er hun allerede engageret i udarbejdelsen af nyt undervisningsmateriale.

Den europæiske Mindretalsunion vil presse EU

EU har indtil nu ikke beskæftiget sig med nationale mindretalsproblemer i Europa, selv om hver 10. europæer tilhører et mindretal. Men med accepten af Minority Pack i foråret har mindretallene mulighed for at stille spørgsmål, hvis de kan indsamle 1 mio. underskrifter. Men FUEN, Den europæiske Mindretalsunion, er skeptisk overfor, om 1 mio. underskrifter overhovedet kan bevæge EU til nogle initiativer samtidig med, at det viser sig at være meget svært overhovedet at skaffe sig de mange underskrifter.

Arbejde og grænsehandel

Der er stor forskel på danskernes og tyskernes formål med at krydse

grænsen. Groft sagt, så er danskerne de nydelsessyge, der køber øl, vand og vin i Tyskland, mens tyskerne er de flittige, som skal på arbejde i Danmark. Det fremgår af en større artikel i Jyllands-Posten den 14. september om grænsehandelns størrelse, men også om det store antal pendlere til Danmark, hvor mindstelønnen er meget større end de uanstændigt sølle 9 Euro, som er mindstelønnen i det rige Forbundsland Tyskland. Avisen får også vist, at en lang række større danske virksomheder har etableret sig syd for grænsen, som f.eks. Danfoss og Jysk Sengetøjslager, som tilsammen har over 500 ansatte i Flensborg. Så der er ikke noget at sige til, at der i grænselandet er fokus på det grænseoverskridende samarbejde, hvor diskussionen om grænsekontrol kun er til besvær.

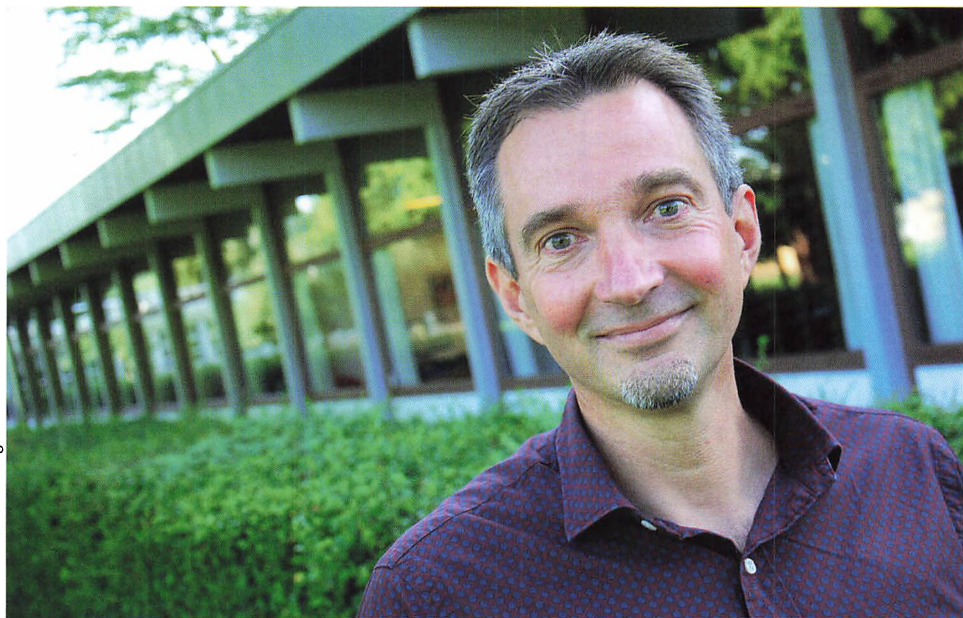
Jens Mittag ny rektor

Det tyske gymnasium i Aabenraa får fra 1. november en ny rektor, skriver avisen Der Nordschleswiger. Det er Jens Mittag, som til daglig bor syd for grænsen i Wees, men som nu er ved at lede efter en bolig i Aabenraa for sig og sin familie. Jens Mittag er 49 år og har været ansat på skolen i tyve år, de seneste år som inspektør og vice-rektor. Held og lykke!

Starforce-lærlinge-uddannelser

Mens det øvrige danske samfund ivrigt diskuterer, hvordan man får flere til at tage en lærlingeuddannelse, som der er så hårdt brug for, så har man gjort noget ved det i det dansk-tyske grænseland. Der er absolut flest pendlere mod Danmark, men også enkelte fra Danmark mod Tyskland. Tyskerne har til gengæld mange flere uddannel-

Den nye rektor for Deutsches Gymnasium für Nordschleswig, Jens Mittag.

sespladser til lærlinge end i Danmark, hvor der blot tales om det og skæres ned på de eksisterende institutioner. Men da uddannelsesmarkederne ikke er harmoniserede, så har IHK-Industri og Handelskammeret i Flensborg lavet et Columbus-æg. Man sørger for nogle korte kurser for danske elever, der har dansk lærlingebevis i forvejen, skriver Flensborg Avis i september. I løbet af fire uger kan de danske lærlinge i Starforce-projektet også få et tysk eksamensbevis!

Kommunalvalg i Sønderborg - ein Modellfall?

Den 21. november er der valg til kommuner og regioner. I Sønderborg har det tyske mindretals kandidat, Stephan Kleinschmidt, opgivet muligheden for at vikariere i Folketinget, da han satser på at blive borgmester i Sønderborg. Hvis han vinder valget, vil han i så fald blive den første tysksindede borgmester i Nordslesvig efter besættelsen. Men det har fået flere dansksindede til at protestere med læserbreve i Jyske-Vestkysten, skriver avisen Der Nord-schleswiger, bl.a. et tidligere Venstre-medlem af byrådet i Nordborg, Erik Jensen. Selv tager Stephan Kleinschmidt det roligt, svarer han til Der Nordschleswiger, selv om en sådan reaktion ikke er acceptabel.

Det er helt utroligt, at der endnu findes den slags såkaldte danskere i en tid, hvor mange hævder, at det dansk-tyske grænseland er en model for Europa?

Dansk pige feriebarnd hos tysk overborgmester

I Flensborg kommer der også feriebarnd fra Danmark til tyske hjem.

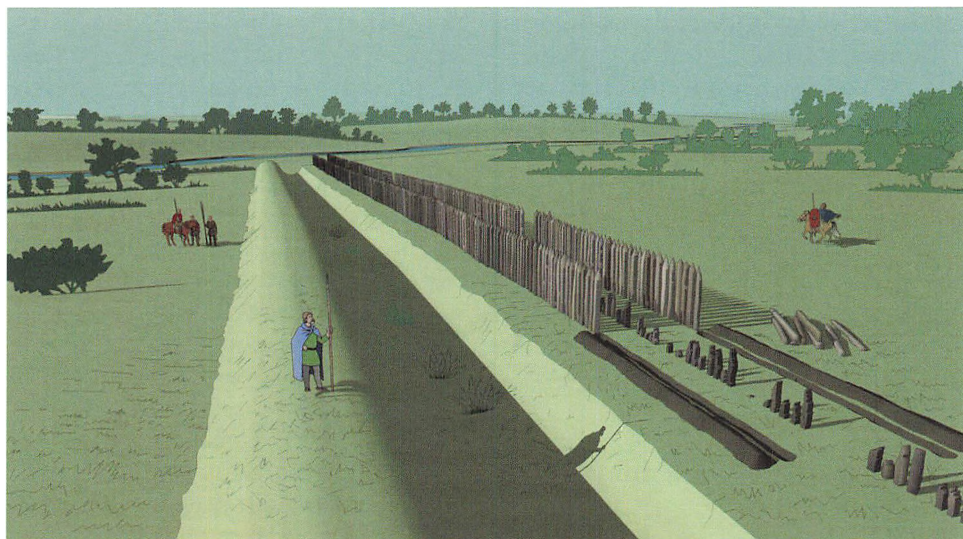
Normalt er det dansksindede sydslesvigere, som sender deres børn på ferie i Danmark, så de kan videreudvikle deres danske sprog og kultur. Det er en fantastisk god ordning, som oprindeligt også havde et socialt aspekt. Men denne sommer var der også danske unge, som kunne komme på et ferieophold hos en tysk familie i Sydslesvig. En af dem var den ti-årige Malou fra Bjerringbro, som tilbragte en uge hos den nye overborgmester i Flensborg, Simone Lange, skriver Flensborg Avis. Familien Lange har lært at tale dansk, men mon ikke Malou også fik lært noget tysk? Og således er den tyske overborgmester og 10-årige Malou fra Bjerringbro hver for sig blevet modeller: Malou for den moderne danske ungdom og overborgmester Simone Land model for den moderne tyske familie.

Goethe-Instituttet i Haderslev

På University College Syd (!) kan tysklærere for fremtiden videreudanne sig og tage en eksamen, som er godkendt af Goethe-Instituttet i München, skriver avisen Der Nordschleswiger. Denne eksamensgodkendte videreuddannelse af tysklærere foregår over hele verden, og nu også i Haderslev, som det eneste sted i Danmark. Uddannelsen foregår online.

Goethe-Instituttets vartegn, der nu også kommer til at have tilknytning til University College Syd (UC Syd) i Haderslev.

Rekonstruktion af anglernes Olgerdige, mens man udvidede det lange forsvarsværk omkring 90 e.Kr. Resterne af stolperne i den ældste palisade fra 31 e.Kr. står endnu mellem de to nye palisader. Nord er til højre. Ligesom Limes, den romerske forsvarsvold mod germanerne, vendte palisaderne nemlig ud mod fjenden, og vold og grav lå på indersiden. Anglerriget lå altså til venstre for vold og palisader, Varinerne's rige til højre.

Olgerdiget

Olgerdiget fra jernalderen, som man efterhånden ved en del om, men som det er svært at få øje på, har nu i september endelig fået en info-pavillon på den tidligere Gl. Bjerndrupvej,

som nu meget passende er blevet om-døbt til Olmersvej, skriver avisen Der Nordschleswiger. Nu bliver det spændende at se, i hvilken retning det peger, dvs. hvem det skulle værne imod? ■

Fajancer fra Kellinghusen

Kellinghusen - En flække og dens fajancer. Årsskrift XXIX, 2016, Red. Torben A. Vestergaard. Udgivet af Museum Sønderjylland Cathrinesminde Teglværk og Cathrinesmindes Venner. 68 sider. Ill. Pris: 100 kr.

I årsskriftet XXIX 2016 for Museum Sønderjylland - Cathrinesminde Teglværk bliver fajance præsenteret i to artikler.

Hans-Georg Bluhm fremlægger fajanceproduktionen i byen Kellinghusen og beskriver indgående værkstedernes historie, produkternes form og dekoration. Der bliver givet en lille indføring i teknik og historie om fajance generelt, derefter beskrives Kellinghusens særstatus i fajanceproduktionen. Især afsnittet om de enkelte værksteder i byen er detaljeret. Både den garvede forsker og samler såvel som den uvidende interesserede får dermed et overblik over Kellinghusenfajancernes karakteristiske fremtræden og deres udvikling over tid. Forskelle i forhold til ikke kun andre fajancefabrikker i Slesvig-Holsten, men også til f.eks. den nederlandske fliseproduktion bliver fremhævet. Der findes også lidt tips til samleren og informationer om, hvordan det går med fajancefremstillingen i Kellinghusen i dag.

Med denne lille artikel bliver Hans-Georg Bluhms publikation 'Fayencen aus Kellinghusen' fra 2006 tilgængelig gjort på dansk.

Også Ulla Houkjær beskriver i sin artikel Kellinghusenfajancernes særlige stilning, beskriver begrebet 'Østersfajance' og sætter dem i perspektiv mod de øvrige europæiske fajancer. Baggrunden for former og dekorationer såvel som forbileder og inspirationskilder bliver betragtet. Produktion og aftagere gennemgås, alt sammen dejligt kortfattet og overskueligt. I forhold til den første artikel bliver de enkelte produktioner i Kellinghusen mere detaljeret gennemgået. De karakteristika, der knytter sig til fajancen gennem tiden, bliver fremhævet.

Artiklerne er overskueligt inddelt, og teksterne suppleres med en del farveillustrationer i en god størrelse. De illustrerede genstande er ikke kun fra museet i Kellinghusen, men også fra andre samlinger og museer. Et uopfyldt ønske til bogen er at få informationer om, hvad der egentlig kan ses på byen Kellinghusens eget museum, og hvor omfattende dets samling er.

Frauke Witte

Ventetider

Fidde Schulz: 'Ventetider'. Foto og grafisk design: Helge Krempin. Udgiver: Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig e.V. Tryk: Toptryk Grafisk, Gråsten 2016. Pris: 100 kr.

'Ventetider' er en bog, der er tænkt og skabt af to kunstnere, digteren Fidde Schulz og fotografen Helge Krempin, der også står for bogens visuelle fremtoning gennem dens grafiske design.

Udgiveren er Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Fidde Schulz er født og opvokset i et dansk miljø syd for grænsen og har bl.a. virket ved Flensborg Avis. Helge Krempin har virket som fotograf og designer både nord og syd for grænsen, bl.a. som ansat i SDU's grafiske afdeling.

Digteren og fotografen ser selv værket som et fælles eksperiment, hvor digtet sættes over for fotografiet i et samspil, som kunstnerne selv i forordet kalder en dialog.

Bogens digte og fotografier er blevet til i en periode fra 70'erne og, forstår man, senere sat sammen til bogværket. Den er inddelt i fire kapitler, der anslår værkerens tematik: 'Ventetider', 'Selvportrætter og længsler', 'Gøgl og cirkus' samt 'Havets tid'.

Digtene i værkets første kapitel, der også bærer bogens titel, har Fidde Schulz dog skrevet direkte til en række af Helge Krempins fotoværker i 90'erne.

Tre steder i bogen er digtene trykt hen over et fotoværk, men dog sådan at teksten alle steder er nem at læse.

På Sydslesvigsk Forenings hjemmeside omtales publikationen som en fotodigtsamling. Sammenholdt med kunstnerens egne ord i bogens forord om værkerens ligestilling og dialog, kan det umiddelbart undre, at fotografens navn ikke figurerer som en del af et fælles signal på den vigtige forside, men kun på bogens ryg og inde i bogen på titelbladet. Helge Krempin har som grafisk tilrettelægger nok selv truffet valget af æstetiske grunde af hensyn til sit eget smukke og stemningsfulde forsidefoto. Han kunne have løst det æstetiske problem til fordel for en mere konsekvent navnebrug om det fælles kunstværk.

Bogen fremtræder i øvrigt med et tidløst, næsten altmodisch udtryk, der passer godt til et indhold, der går helt tilbage til 70'erne. Det er konsekvent, enkelt og klassisk boghåndværk med stift omslag og hæftet ryg i et kvadratisk format, der ligger godt i hånden.

Bente Sonne

Kniplinger

Inger Lauridsen: 'Kniplersker, Kræmmere og Kniplingshandlere. Bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år'. Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder 2016. 542 sider, rigt illustreret, tysk og engelsk resumé. Pris: 398 kr.

Inger Lauridsens bog beskriver de sønderjyske kniplingers kulturhistorie med udgangspunkt i de aktører, der var involveret; fra kniplingshandlere og kræmmere til myndighedspersoner og sidst, men ikke mindst, de kniplersker, der fremstillede kniplingerne. Som undertitlen antyder, er der dog ikke udelukkende tale om en bog om knipling. Det er snarere 400 års regionalhistorie med kniplingerne som omdrejningspunkt. Efter en kort gennemgang af de

mest almindelige kniplingstyper i dansk sammenhæng giver Lauridsen en kort introduktion til udviklingen i Europa. Dette kapitel anvendes mest til at sætte den danske industri ind i en større sammenhæng, men også til at forklare, hvorfra man henter inspirationen i Danmark, samt hvor den væsentligste konkurrence til de sønderjyske kniplinger kommer fra.

Herefter følger en kronologisk gennemgang af etableringen af en kniplingsproduktion og -handel i det sønderjyske område med omdrejningspunkt i Tønder. Lauridsen har fundet kilder, der daterer den tidligste produktion og handel tilbage til det sene 1500-tal i stedet for begyndelsen af de første årtier af 1600-tallet. Det er blot et af de punkter, hvor den gængse forestilling bliver korrigeret eller nuanceret i bogen. Kapitlerne om handel og produktion er skrevet med udgangspunkt i de positioner, som henholdsvis kniplingshandlere i købstæderne og kræmmere på landet indtog over for hinanden. Kapitlerne beskriver organiseringen af produktion og handel, samt den gradvise forskydning fra by til land. Produktionen af kniplinger var organiseret som en forlagsindustri, hvor handleren eller kræmmeren leverede mønstre og tråd til kniplersken, der arbejdede hjemme, men blev betalt for det færdige produkt. Det var derfor vigtigt for både kræmmere og kniplingshandlere at sikre sig kniplersker, der ikke solgte færdige kniplinger til andre end den handler eller kræmmer, som havde leveret mønster og tråd.

Efter at have analyseret kniplingshandlerens og kræmmernes forhold fokuserer Lauridsen på kniplerskernes forhold. Denne side af historien er vanskeligere at afdække, fordi de fleste kniplersker var fattige kvinder, som ikke efterlod sig mange spor i kilderne. Det lykkes alligevel at give et indblik i kniplerskernes levevilkår, sociale baggrund, rekruttering og arbejdsforhold.

Som det er tilfældet med kapitlerne om kniplingshandlere og kræmmere, er fortællingen også skrevet med udgangspunkt i enkeltstående individer og kilder, som fungerer som omdrejningspunkt for analysen.

Lauridsen har øje for, at kniplingernes kulturhistorie ikke uddør i takt med, at ændret mode og maskinfremstillede kniplinger fjerner grundlaget for fremstillingen af håndkniplede kniplinger. Hun fører således sin fortælling helt op til nutiden og forklarer, hvordan kniplinger i begyndelsen af det 20. århundrede blev en del af det nationale projekt og en kampplads for forskellige grupperinger af kvinder, der ønsker at bevare og udbrede kendskabet til fremstilling af kniplinger på hobbyniveau.

En af bogens styrker er den pædagogiske tilgang til emnet. Lauridsen skriver om en kompliceret teknik og en kompliceret historie i et sprog, som er let tilgængeligt og med en høj grad af detaljerighed. Fodnoterne anvendes ikke blot til kilde- og litteraturhenvisninger, men også til forklaringer af begreber, som ikke kan antages at være almindeligt kendt blandt lægfolk. Det rige billedmateriale understøtter på samme måde forståelsen og letter læsningen. I en så omfangsrig bog er det desuden rart at finde både et person- og et stedregister, som øger bogens anvendelighed. Det eneste, der mangler, er en samlet oversigt over de upublicerede kilder, som befinder sig i arkiverne. Her henvises man til en kort beskrivelse i introduktionen og nærmere angivelser i fodnoterne.

Når man har læst den sidste sætning i Inger Lauridsens bog om den sønderjyske kniplingshandel og de mennesker, der var involveret i produktionen, har man fornemmelsen af, at man har været hele vejen rundt om historien. Det eneste, man ikke har lært, er rent faktisk at kniple. Til gengæld har man fået et grundigt indblik i et håndværk og en handel,

der spillede en væsentlig rolle for både Sønderjyllands og Danmarks historie.

Christina Folke Ax

På rigets borg

J.K. Hansen: 'Fra husmandssøn til rigets borg'. J.K. Hansen, Sønderborg 2016. 104 sider ill. Sælges ikke, men stilles vederlagsfrit til rådighed for eftertiden og kan bl.a. læses på Rigsarkivet, lokale arkiver i Sønderjylland og ISL-Lokalhistorie, Aabenraa.

Den klassiske lokalhistoriske erindring søger svar på spørgsmålet: "Hvad skabte mig?". Den starter i barndommen og ungdommen for at fade ud med manddomsårene og indgåelse af ægteskab. Hovedvægten ligger i reglen på de formative ungdomsåre. Erindringerne kan være suppleret med indledende afsnit om forældrene og slægten, der peger på slægtens betydning.

"Fhv. minister - folketingsmand - pensioneret major J.K. Hansens erindringer" er en anden type af erindringer, der stiller spørgsmålet: "Hvad skabte jeg?". Erindringerne indledes med et afsnit på fire sider om hans barndom og ungdom efterfulgt af et afsnit på 16 sider om hans tid i forsvaret. Hovedafsnittet er dog afsnit tre om hans tid i Folketinget og som minister.

Erindringerne kommer kronologisk rundt om store og små politiske emner suppleret med historier fra livet som politiker. Til tider bliver erindringerne dog lidt for stramme og underforståede, som i beskrivelsen af en besigtigelse af Langebroen i hans tid som trafikminister: "Her traf vi også miljøminister Erik Holst med sin stab. Vi blandede os ikke med miljøfolkene" (side 56). Den bemærkning kan man så tænke over.

Bogen er let læst, men den havde fortjent en grundig korrekturlæsning.

Kim Furdal

(fortsættes side 318)

Museum Sønderjylland i forandring

Af Henrik Harnow

MUSEUM SØNDERJYLLAND er midt i Men forandringsproces. Året 2016 var vanskeligt for museet, der som følge af statslige reduktioner i tilskud og en problematisk økonomi måtte gennemføre forskellige besparelser, der bl.a. førte til udskillelse eller lukning af flere besøgssteder

Museum Sønderjylland er blandt landets største statsanerkendte museer, og bestyrelsen og museets nye ledelse har i et tæt samarbejde med Slots- og Kulturstyrelsen arbejdet med at skabe en ny vej for museet. Sønderjylland fortjener et stærkt og levedygtigt museum, der kan måle sig med de bedste.

Derfor har bestyrelsen netop godkendt en ny vision og strategi for perioden 2018-25. Denne strategi anviser de veje, der skal følges for at realisere visionen: - fremstå som ét museum; - give kvalitetstilbud til alle aldersgrupper og målgrupper, herunder særligt skoler og uddannelsesinstitutioner; - stor synlighed og fokus på en god museumsoplevelse; - et væsentligt forøget besøgstal.

Strategien skal også sikre, at museet når beskrevne mål på de faglige områder (indsamling, bevaring, registrering, forskning og formidling), sætter fokus på stabilisering af økonomi og drift samt på museet som arbejdsplads.

Igennem årlige arbejdsplaner vil vi løbende arbejde på at realisere hovedmålene for museet. Det er vigtigt at huske på midt i forandringerne, at det er et moderne, populært og stabilt Museum Sønderjylland, der er målet med det hele.

Museet blev skabt i 2006 ved en sammenlægning af statsanerkendte museer i de fire sønderjyske kommu-

ner. Fusionen bragte samarbejde og gode resultater med sig, men blev aldrig ført fuldt igennem - at skabe et så stort museum med en lang forhistorie, lokale forskelle og traditioner var så at sige det mulige kunst.

Nu er tiden imidlertid kommet til at tage det sidste skridt og skabe ét museum, der arbejder på tværs af hele Sønderjylland. Museets omorganiseres derfor med virkning fra 1. januar 2018. Det betyder forandringer for næsten alle medarbejdere og også mærkbare forandringer for en del af museets samarbejdspartnere. For vore mange gæster er organisationsændringen dog ikke noget, der mærkes. Det, de gerne skulle kunne mærke i løbet af en sæson eller to, er, at kvaliteten af museets udstillinger er ensartet høj, og at der er nye, attraktive tilbud. Naturligvis bevarer de enkelte besøgssteder deres særpræg - det er faktisk en del af strategien at skærpe disse i forhold til målgrupperne.

Den nye organisation, med tre afdelinger: Økonomi & Drift, Viden & Samlinger og Publikum & Formidling, skal drive et Museum Sønderjylland, der fungerer som ét museum, men som driver en række udstillingssteder med forskellige udtryk og tilbud.

Jeg håber, at alle vil tage godt imod det nye Museum Sønderjylland og inden længe kan se frugterne af den opgave, vi alle er i gang med at løse lige nu - de fire sønderjyske kommuner, museets bestyrelse og ledelse samt de mange medarbejdere, de frivillige, og museets venneforeninger.

Den endelige målestok på projektets succes er, om vi får flere gæster, og om borgere og turister oplever en højnelse af kvaliteten og tilbuddene. ■

Arkæologi Haderslev
8. apr. - 14. jan. 2018 'TRO - en udstilling om Reformationen i Sønderjylland'.

Drøkses Hus
31. mar. - 23. dec. 'Kniplingshistorien i Vestsønderjylland - fremstilling, handel og mennesker'.

Kulturhistorie Tønder
2017 Kniplinger fra den kvindelige kniplingshandler Anna Botilla Winther fra Bredebro.
17. jun. - 2. apr 2018 'Mangfoldighed - Verden i Tønder'.

Kulturhistorie Aabenraa
2. apr. - 1. maj 2018 'Drømmen om Afrika. Sønderjylland og de tyske kolonier'.

Kunstmuseet Brundlund Slot
1. maj - 4. mar. 2018 'C.W. Eckersberg - Værker fra Kunstmuseet Brundlund Slot'.
27. aug. - 4. mar. 2018 'Sig det med blomster! O.D. Ottesen og den tvetydige idyl'.

Kunstmuseet i Tønder
29. apr. - 3. dec. 'Henry Moore - grænser til Norden'.

Naturhistorie og Palæontologi
5. feb. - 23. dec. 'Fossile hvalers hemmeligheder' - Ny viden om tre vigtige hvalfund fra Gram Lergrav.

Bliv løbende opdateret på

(fortsat fra side 315)

Roman fra Første Verdenskrig

Jakob Brodersen: 'Thode'. Roman. Forlaget Radius, København 2016. 239 sider. Pris: 199 kr.

Mens der er kommet mange bøger med erindringer og breve fra sønderjyders deltagelse i kampene under Første Verdenskrig, har den skønlitterære behandling på dansk været ganske sparsom. Men inden for de sidste par år er der foranlediget af 100-års jubilæet - kommet flere romaner, der behandler krigen set fra den sønderjyske vinkel.

Jakob Brodersens 'Thode' hører til i denne række. Bogen er baseret på nogle optegnelser, som Carl Theodor Thode, der stammede fra Grønnebæk ved Jels, skrev i 1970'erne, da han var over 80. Han havde ellers som så mange andre nægtet at tale om krigen, heller ikke med den nærmeste familie. Brodersen, der er oldesøn af Theodor Thodes bror, har ud fra disse erindringsnotater skrevet sin roman, hvor han så at sige har fyldt 'kød' på skelettet.

Thode bliver indkaldt som 19-årig og efter endt uddannelse sendt til Vestfronten, hvor han bliver såret. Han kommer sig dog efter et lazaretophold og bliver tildelt et regiment på den russiske front. Her bliver han udtaget som vagtmand på en kultransport til Tyrkiet, der var Tysklands allierede. I Konstantinopel (Istanbul) bliver han oppasser for en tysk stabslæge i nogle måneder, inden turen igen går til fronten, denne gang i Rumænien, hvor tyske tropper støttede de østrig-ungarske styrker på den sydlige del af Østfronten. Her er han, da krigen slutter i november 1918, og det lykkes ham at komme med et tog til Tyskland og derefter blive hjemsendt.

Det er lykkedes Brodersen ud fra grandonkelens optegnelser at skrive en

nøgttern og læseværdig roman, som på en stilfærdig måde giver et ganske troværdigt billede af krigens dagligdag. Der lægges ikke skjul på de frygtelige oplevelser, som soldaterne kommer ud for, uden at svælge i død og lemlæstelse, samtidig med at vi følger den alt andet end heltemodige unge mand ved krigens forskellige fronter. Her er angst og mod, ensomhed og venskab og en fint fortalt kærlighedshistorie med tragisk udgang.

Jørn Buch har i et kort forord opridset den historiske baggrund for romanens tildragelser.

H.E. Sørensen

Skibsbygmesteren Niels Jacobsens erindringer og brevbog (1828-1888)

Bodil Callesen m.fl. (Red.) Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa. Aabenraa 2016. (Skrifter til Aabenraas Søfartshistorie Bind 8). 168 sider, ill. Pris: 125 kr.

Jacobsen var skibsbygger i Aabenraa 1857-1884. Sejlskibe fyldte hans liv, som de skibe, han byggede, fylder siderne i erindringerne. Familiefølelsen er udtalt, men familielivet får ikke megen omtale. Den 'store' historie er på det nærmeste fraværende, men der fortælles levende om en stormflod i 1872, som forårsagede store ødelæggelser på havnen.

Brevbogen, dvs. kopier af breve sendt til leverandører, redere og kaptajner, er på sæt og vis en afspejling af erindringerne. Et enkelt bekymret og formanende brev til en søster og svoger skiller sig ud fra resten. I korrespondancen skifter Jacobsen ubesværet mellem dansk og tysk.

Bogen er smukt udstyret, illustreret hovedsageligt med billeder og arbejds-tegninger af skibe. Hertil en fuldstændig fortegnelse over skibe bygget på Jacobsens værft samt udførlige registre over personer, skibe og steder.

Britta Bargfeldt

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligeværd gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

**Du er velkommen til at kontakte
din lokale formand/kontaktperson:**

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Danekræ

Af Lars Pedersen

NOGLE JORDFUND, der dukker op i det danske landskab, er så vigtige for vores fælles viden, at de bør tilhøre os alle, selv om finderer er en privatperson. Kulturhistoriske fund er omfattet og beskyttet af danefæ-ordningen, som mange sikkert kender. Elementer af den kan føres helt tilbage til Jyske Lov (hvad ingen ejer, det ejer Kongen).

Op gennem sidste halvdel af det 20. årh. kom der en stigende erkendelse af, at en tilsvarende ordening var nødvendig for naturhistoriske fund, som har særlig naturvidenskabelig eller udstillingsmæssig værdi, og fra 1. januar 1990 blev denne type fund omfattet af Museumsloven. I første omgang havde finderer kun pligt til at tilbyde staten genstanden, måske fordi man var bekymret for at blive oversvømmet med genstande, der skulle betales godtgørelse for. Herefter begyndte man at bruge begrebet danekræ som pendant til danefæ.

I en senere revision af Museumsloven fra 2002 indføres begrebet også i lovteksten og defineres som geologiske, botaniske eller zoologiske genstande af fossil eller subfossil karakter, såfremt genstanden er af enestående videnskabelig eller udstillingsmæssig karakter eller en meteorit fundet i Danmark. Det slås endvidere fast, at danekræ tilhører staten.

Kun få og sjældne fund får status af danekræ. Det omfatter:

- Sjældne eller usædvanligt velbevarede fossiler af planter og dyr.
- Skeletdele fra især hvirveldyr fra kvartærtiden eller holocæn (de seneste ca. 10.000 år). Disse er sjældent helt forstenede og kal-

des derfor ofte subfossiler.

- Mineraler og bjergarter med sjælden sammensætning eller krystaller med særlig form og størrelse.
- Alle meteoritter.

Aktuelt har knap 800 fund fået status af danekræ. Heraf er 18 fund gjort i Gram Lergrav. Det drejer sig bl.a. om fossiler af snegle, mosdyr (bryozoa), krebsdyr og languster samt øresten (otolither) og ryghvirvler af kulmule (Merluccius). Danekræene fra Gram omfatter også knogler af havfugle og endelig vigtige fund af havpattedyr i form af en underarmsknogle fra sæl, halshvirvler fra en langhalset delfinart (*Graamocetus longicollis*) og et kranium fra en næbhval (*Dagonodum mojnium*). Begge de to hvaler er hidtil ukendte arter og giver vigtig ny information i forståelsen af hvalernes udviklingshistorie. En del af de nævnte danekræ kan ses i museets udstilling.

Den, der finder et danekræ, vil få udbetalt en godtgørelse, som afhænger af den videnskabelige, udstillingsmæssige værdi samt af den omhu, hvormed genstanden er blevet behandlet. Genstanden skal indleveres til Statens Naturhistoriske Museum, Geologisk Museum. I praksis kan det også ske gennem 10 andre naturhistoriske museer spredt over hele landet, herunder naturligtvis Museum Sønderjyllands afdeling for Naturhistorie og Palæontologi i Gram. På Geologisk Museum vil Danekræudvalget, et ekspertudvalg bestående af fem personer, gennemgå fundet og afgøre, om det skal have status af danekræ, og hvilken godtgørelse der skal udbetales. ■